

Samordnings- og bevaringsplaner for arkiv fra norske misjonsorganisasjoner, diakonale organisasjoner og institusjoner, og andre tilgrensende kirkelige og ideelle aktører.

Sluttrapport fra prosjekt med støtte fra Riksarkivarens tildeling av utviklingsmidler i 2018.

Ansvarlig søker:

Misjons- og diakoniarkivet, VID vitenskapelige høgskole AS

Samarbeidspartnere:

Norsk Luthersk Misjonssambands arkiv

Misjonskirken Norges Arkiv

Stavanger, 30. juni 2020

Silje Dragsund Aase, arkivleder MDA

(sign.)

Innhold

Innledning.....	4
Kapittel 1: Bestandsanalyse.....	4
Arkiv fra norsk misjonsvirksomhet.....	4
Arkivverket, regionale og kommunale arkiv.....	5
Misjons- og diakoniarkivet (MDA), VID.....	6
NLM-arkivet.....	6
Misjonskirken Norges arkiv.....	7
Andre bevaringsinstitusjoner.....	7
Arkiv i virksomhetene.....	7
Arkiv fra norsk diakonal virksomhet.....	8
Arkiv fra tilgrensende kirkelige og ideelle aktører.....	8
Oppsummering bestandsanalyse.....	9
Kapittel 2: Samfunnsanalyse og arkivpolitikk.....	10
Del 1: Historisk utvikling og nye trender i norsk misjon med konsekvenser for bevaring av historisk dokumentasjon.....	10
Fremvekst av et misjonsfolk på tvers av sosiale skillelinjer.....	11
Misjonen og misjonærenes påvirkning på det norske og de vestlige samfunnene.....	14
Situasjonen for kristen misjon i Vesten og i dagens Norge, nytt misjonsparadigme.....	16
Forhold i Norge som årsaker til et paradigmeskifte i misjonen.....	18
Konsekvenser for arkivering på bakgrunn av de nye trendene i misjonen og opplysninger fremkommet gjennom kontakt med representanter fra fem ulike misjonsorganisasjoner.....	22
Del 2: Arkiv og utviklingstrekk fra norsk diakonal virksomhet.....	25
Institusjoner som forvalter arkiver fra diakonal virksomhet.....	27
Oppsummering om arkiv fra norsk diakonal virksomhet.....	29
Samfunnsanalyse.....	30
Status og utviklingstrekk for norsk diakonal virksomhet i Norge og utlandet.....	30
Organisasjoner med spesielle formål.....	35
Kapittel 3: Samordningsplan.....	41
Kapittel 4: Bevaringsplan.....	42
Representative organisasjoner, institusjoner og virksomheter.....	42
Misjon.....	42
Diakoni.....	43
Representative typer arkivmateriale.....	43
Kontakt og avtaler med arkivskapere.....	43

Metodikk i relasjon til kapasitet og infrastruktur.....	44
Tilgang internasjonalt.....	44
Oppsummering.....	45

Innledning

Misjons- og diakoniarkivet (MDA) fikk i 2018 støtte fra Riksarkivaren til følgende prosjekt: «Samordnings- og bevaringsplaner for arkiv fra norske misjonsorganisasjoner, diakonale organisasjoner og institusjoner, og andre tilgrensende kirkelige og ideelle aktører». Gjennomføringen skulle skje i løpet av ett år, med sluttrapport innen utgangen av juni 2020.

For å forankre prosjektet i sektoren, har NLM-arkivet og arkivet i Misjonskirken Norge stått som samarbeidspartnere. En prosjektgruppe bestående av Kari Lorentzen fra Misjonskirken Norge, Per Olav Grødem fra Norsk Luthersk Misjonssamband, samt Gustav Steensland og Silje Dragsund Aase fra Misjons- og diakoniarkivet har ledet planarbeidet.

Samordnings- og bevaringsplanen for arkiver fra misjon, diakoni, og andre tilgrensende aktører tar sikte på å legge til rette for bevaring av et bredt utvalg arkiver fra sektoren, og forhindre at arkiver etter viktige aktører blir oversett. Planen har fire hoveddeler: bestandsanalyse, samfunnsanalyse, samordningsplan og bevaringsplan. Fire bidragsytere har levert materiale: Gustav Steensland fra MDA har skrevet bestandsanalyse og samordnings- og bevaringsplan. Ingrid Eskilt fra Ansgar skolen har skrevet samfunnsanalysen knyttet til misjon, mens Olav Fanuelsen fra MDA har skrevet samfunnsanalysen knyttet til diakoni. Undertegnede, Silje Dragsund Aase fra MDA, har vært redaktør og skrevet samordningsplan. De ulike bidragene er stort sett satt inn i planen i sin helhet. Selv om leseren dermed vil oppleve noen gjentakelser og kryssreferanser, tenker vi at det vil være hensiktsmessig at eventuelle spørsmål kan stiles direkte til den aktuelle bidragsyteren.

Bidragsyterne redegjør selv for sin metode. Her kan det kort påpekes at vi har støttet oss på metodikk for bestandsanalyse og bevaringsplan utviklet i Samdok-prosjektet, men vi har også drevet oppsøkende virksomhet, da en del av sektorens arkiver er uordnet og befinner seg på virksomhetenes hovedkontor.

Kapittel 1: Bestandsanalyse

Bestandsanalysen er utarbeidet av Gustav Steensland. Han redegjør først og fremst for arkiver fra norsk misjonsvirksomhet, men tar også for seg arkiver etter tilgrensende kirkelige og ideelle aktører. En bestandsanalyse for diakoni er inkludert i Olav Fanulelsens bidrag om samfunnsanalyse i kapittel 2.

Arkiv fra norsk misjonsvirksomhet

Slikt materiale omfatter både organisasjonsarkiv og personarkiv, og det er stor variasjon i hva som er tatt vare på og hvor det befinner seg. Som det framgår av samfunnsanalysen nedenfor (se kapittel 2), har noen organisasjoner planlagt og gjennomført bevaring av historisk arkivmateriale fra sentraladministrasjon og regionale enheter. Andre har utsatt eller i liten grad valgt å fokusere på bevaring og ordning. Når det gjelder personarkiv, så er det bevart mest fra medarbeidere i organisasjoner der arkiv fra selve organisasjonen også er tatt vare på. Det er derfor et betydelig potensiale for innhenting og bevaring av arkiv fra nåværende og tidligere ansatte og frivillige medarbeidere i flere organisasjoner. Det kan også nevnes at mange misjonsforeninger valgte å gi støtte og gaver til to eller flere organisasjoner, gjerne for både ytre- og indremisjon. Slik ble det fokus både på utlandet og norske forhold. Fordi det var en slik fordeling av foreningenes lojalitet, vil deres arkiv belyse et bredt spekter av organisasjoner og kontakt med ansatte (misjonærer, sekretærer, emissærer, osv.).

I dette prosjektet har det ikke vært en ambisjon om å utarbeide en komplett oversikt over tilgjengelige bestander. Noe av oversikten er resultat av korrespondanse og samtaler med aktuelle arkivskapere, noe er basert på søk i Arkivportalen. Etter hvert som historisk arkiv er dokumentert i digitale katalogsystem, er det en økende oversikt i publiserte kataloger. Selv om det er oppfordret til publisering av hovednivå av bestander og omtaler av arkivskapere, er det nok fortsatt en god del materiale som ikke framgår av publiserte kataloger.

Selv om offentlige bevaringsinstitusjoner har de største mengdene av norske privatarkiv, gjelder dette ikke i samme grad arkiv fra norsk misjonsvirksomhet. Arkiv fra enkelte misjonsforeninger og andre lokale misjonstiltak finnes for eksempel i statsarkiv, kommunale arkiv, museer og lokale historiske samlinger (i regi av historielag, etc.).

Prosjektet «Kartlegging av arkiv fra norsk misjonsvirksomhet i Norge og utlandet» har gitt utvidet innsikt og forståelse av situasjonen. Det vises derfor til rapporten fra det prosjektet samt til den tabellen som er publisert på Wikipedia. Se

https://no.wikipedia.org/wiki/Arkiv_fra_norsk_misjonsvirksomhet_i_Norge_og_utlandet

Tabellen på Wikipedia gir også et tydelig bilde av at det gjenstår en god del undersøkelser angående relevante arkivbestander i utlandet. På de fleste misjonsfelt har det vært en overføring av lederskap og forvaltning fra norske organisasjoner til lokale aktører, så som til kirker og institusjoner. Gradvis har dokumentasjon av virksomheten blitt lagret på stedet og omfatter både lokale og norske aktørers bidrag.

Arkivverket, regionale og kommunale arkiv

Søk på «misjon*» i Arkivportalen 2020-06-23 ga treff hos 32 bevaringsinstitusjoner og et resultat på 150 arkiv, 122 serier, 713 stykker og 2299 mapper/dokument. Av bevaringsinstitusjonene er 4 private (MDA-VID, NLM-arkivet, MF og Misjonskirken Norges arkiv), og disse har til sammen 21 av nevnte arkiv, 34 serier, 297 stykker og 1043 mapper/dokument. Offentlige bevaringsinstitusjoner har dermed 86% av arkivene, 72% av seriene, 58% av stykkene og 55% av mapper/dokument. Om en avgrenser til Bergen byarkiv, viser søket at de har 2 arkiv fra misjonsforeninger, 1 serie, 5 stykker, og 5 mapper/dokument. IKA Kongsberg har 1 arkiv, og det samme har Vest-Telemark Museum. Flere forhold tilsier at resultatene i forrige avsnitt er utilstrekkelige. Det vil kunne være restanser i katalogisering, og Arkivportalen viser ikke det hele og fulle bildet. Mange arkiv kan inneholde misjonsrelaterte enheter uten at begrepet misjon er anført i navn eller omtale.

Ved Riksarkivet oppbevares privatarkiv PA-0609 - Den Evangelisk Lutherske Frikirke, og i aktøromtalen sies det følgende med relevans til misjonsarkiv: «Frikirkens Israels- og Ytremisjon driver misjonsarbeid i andre land, mens Landsmisjonen, Frikirkens indremisjonsarbeid, prioriterer evangelisering og menighetsbygging i Norge.» Her vil en kunne finne dokumentasjon fra virksomhet i utlandet, så som Kina, Israel, Taiwan, Japan, Etiopia, Mali, Palestina, og land i Midt-Østen og Sentral-Asia. Materiale fra enkeltmenigheter i Norge finnes flere steder. Et eksempel er arkivskaper AS-2053 - Rjukan Frikirke ved Statsarkivet i Kongsberg. Det er sannsynlig at materiale fra lokalt nivå også vil gi innsikt i misjonsvirksomhet.

Sentralarkivet til Metodistkirken Norge er oppbevart ved dens hovedkontor i Oslo, men arkiv fra en håndfull enkeltmenigheter er å finne ved noen av statsarkivene samt ved andre regionale bevaringsinstitusjoner. Et eksempel er Statsarkivet i Bergen som har SAB/PA-0369 - Metodistkirken Voss. I disse arkivene kan en forvente å finne dokumentasjon fra misjonsvirksomhet.

Deler av arkivet fra Misjonskirken Norge er oppbevart ved Riksarkivet. For mer detaljer, se omtale under «Private arkivinstitusjoner» nedenfor.

Etablering av foreninger et viktig kjennetegn ved misjonsbevegelsen i Norge fra midten av 1820-tallet og framover. Ikke minst ble disse foreningene etter hvert en viktig arena for kvinner og deres deltakelse i samfunnslivet. Arkivverket og andre offentlige bevaringsinstitusjoner har materiale fra mange foreninger, og de framstår som separate arkivskapere. Et eksempel er fra Statsarkivet i Trondheim, som har PA-0577 - Ørskog misjonsforening. På Arkivportalen 2020-06-22 var det 79 arkiv fra kategorien «misjonsforening», mens søk på «kvinneforening» gir treff både på misjonskvinneforeninger og foreninger for andre formål.

Flere misjonsforeninger har fungert i et nært samarbeid med menigheter og prester i Den norske kirke. Et eksempel er Skien sokneprestkontor, som har avlevert møtebok fra Bloms Mindes misjonskvinneforening til Statsarkivet i Kongsberg (SAKO/A-301/Y/Yd/L0001/0001). En forening ble etablert med en bred profil, uten tilknytning til et spesielt kirkesamfunn. Aust-Agder museum og arkiv, avd. KUBEN har materiale fra denne, nemlig PA-1891 - Den frie evangeliske Misjonsforening for Arendal og omegn.

De nevnte eksempler viser at det trengs en del kompetanse og innsikt for å finne og avgrense katalogisert informasjon om misjonsvirksomhet. Søk på Arkivportalen er basert på de data som er lagt inn i omtaler av arkivskapere, arkiv, serier, arkivstykker, osv. Etter hvert som materiale blir tilgjengelig på Digitalarkivet, vil tilfanget øke betraktelig. Særlig viktig blir det når håndskrift blir transkribert og også ved skanning og tekstgjenkjenning av maskinskrevne og trykte kilder. Det er god kontakt og nyttig samarbeid mellom de tre private arkivinstitusjonene som er omtalt nedenfor. Alle er representert på Arkivportalen, men antallet publiserte arkiv er ikke komplett.

Misjons- og diakoniarkivet (MDA), VID

MDA har per 2020-06-23 publisert 114 av sine 511 arkiv på Arkivportalen. Om lag 75 av arkivene er organisasjonsarkiver og resten er personarkiver. Antallet organisasjonsarkiver såpass høyt fordi noen driftsenheter og regionale administrasjonsnivå i Det norske Misjonsselskap (NMS) er innført som separate arkivskapere.

Når det gjelder arkiv fra misjonsforeninger (så som fellesforeninger, kvinneforeninger, ungdomsforeninger og barneforeninger), er disse lagt inn som egen serie i arkivet fra det geografiske område de tilhørte i NMS (kretser og regioner).

Da Misjonshøgskolen ble fusjonert inn i VID vitenskapelige høgskole i 2016, ble Misjonsarkivet innlemmet i seksjon for bibliotek, læringssenter og historisk arkiv i VID. Etter hvert ble navnet endret til Misjons- og diakoniarkivet (MDA) for å gjenspeile at en nå er bevaringsinstitusjon også for diakonihistorisk materiale. Det er inngått avtaler mellom MDA og alle VIDs eiere om bevaring, ordning og formidling av arkiv.

NLM-arkivet

Situasjonen for arkivet fra Norsk Luthersk Misjonssamband er godt dokumentert i "Bevarings- og utviklingsplan for privatarkiv i Oslo", utarbeidet av Cecilie Lintoft og Kirsti Gulowsen. Oslo, oktober 2015 (s. 56-58). Det framgår av nevnte dokument at NLM-arkivet hadde følgende arkivkategorier og antall innen disse:

- A Bedriftsarkiv: 7 (forlag, radio, eiendomsselskaper)
- B Institusjonsarkiv: 2 (skoler)
- C Organisasjonsarkiv: 29 (NLM i Norge og utlandet)
- D Personarkiv: 64

På Arkivportalen har NLM-arkivet per 2020-06-23 publisert 43 arkiv, altså litt under halvparten av bestanden i rapporten fra 2015.

Misjonskirken Norges arkiv

Det vises til eget vedlegg med bestandsanalyse fra MKN-arkivet. Der framgår det at deres materiale er på tre forskjellige lokasjoner:

- Riksarkivet har PA-0410 - Det Norske Misjonsforbund, avlevert i flere omganger mellom 1983 og 2009. Katalogen er tilgjengelig på Arkivportalen.
- Historisk arkivsenter på Ansgarskolen, Kristiansand, har både organisasjonsarkiv og personarkiv. Deler av materialet fra ett arkiv er publisert på Arkivportalen.
- Øvrig materiale befinner seg ved Misjonskirken Norges hovedkontor i Oslo.

MKN har en målsetting om å bevare og formidle ytterligere materiale.

Andre bevaringsinstitusjoner

«Statistikk for arkivinstitusjoner og arkiv i bibliotek og museum 2019» (se <https://www.arkivverket.no/arkivutvikling/tall-og-data-statistikk/arkivstatistikken-amb/tal-og-analyser-fra-2019>) viser at museer og bibliotek i hovedsak bevarer privatarkiv (se s. 4).

I dette prosjektet er det ikke tatt direkte kontakt med disse to typene institusjoner.

Av totalt 94 depotinstitusjoner på Arkivportalen per 2020-06-24 er 31 museer. Flere av museene har misjonsrelatert materiale. Ved søk på «misjon*» er det treff hos 14 museer, med til sammen 129 arkivenheter (arkiv, stykke, serie, mappe/dokument). De som har flest, er Aust-Agder museum og arkiv, KUBEN med 56 enheter og Randsfjordsmuseet, Opplandsarkivet med 27 enheter. Biblioteket ved NTNU i Trondheim er det eneste biblioteket som deltar på Arkivportalen. Misjonsrelatert dokumentasjon finnes primært i to personarkiver: A-0331 Jarle Simensen og A-0161 Per Øverland.

Det er 4 bevaringsinstitusjoner av kategorien kultursenter, historielag m.v. med på Arkivportalen. To av disse har materiale basert på søkebegrepet «misjon*», nemlig Ski lokalhistoriske arkiv (6 arkivenheter) og Ulvik lokalhistoriske arkiv (6 arkivenheter).

MDA er kjent med at en misjonsforening i Østfold har avlevert arkivmateriale til Halden historiske samlinger.

Arkiv i virksomhetene

Prosjektet med kartlegging av norske misjonsarkiv viser at mange av virksomhetene bevarer arkiv i egne lokaler, og i de fleste tilfeller skjer dette ved hovedkontoret. Normisjon er et eksempel.

Normisjon ble til ved en fusjon i 2001 av Det norske lutherske Indremisjonsselskap, Langesundsfjordens indremisjonsselskap og Den norske Santalmisjon. Sistnevnte opererte et tilgjengelig arkivdepot ved Gå-ut-senteret i Hurdal. Nå er dette materialet grovordnet og pakket ned

på samme sted. Indremisjonsarkivene er i Normisjons lokaler i Staffeldtsgaten i Oslo. For øvrig oppbevares Normisjons arkiver ved deres hovedkontor.

Arkiv fra norsk diakonal virksomhet

Det vises til oversikt og dokumentasjon i Olav Fanuelsens bidrag i kapittel 2. Vedlegget «Diakonimateriale i tilgjengelige norske arkiv» viser resultater fra søk på Arkivportalen i 2018.

Arkiv fra tilgrensende kirkelige og ideelle aktører

Aktører med hovedmål innen misjon og diakoni er i all hovedsak ikke etablert som eller blitt til trossamfunn eller kirkesamfunn. Dermed er det oppstått relasjoner på ulike premisser.

Det Norske Misjonsselskap (NMS) har å definere seg som en uavhengig organisasjon innen Den norske kirke (DnK), og misjonærene er av begge parter sett på som kirkens utsendinger. Det har blant annet kommet til uttrykk ved at misjonsprestene er ordinert etter kirkens ordning, og de har fått rett til å søke prestestillinger også i Norge.

Norsk Luthersk Misjonssamband (NLM) har valgt en litt annerledes linje ved at de selv innvier sine misjonærer til tjeneste. Likevel har NLM stått i en relasjon til DnK. I senere år har deler av NLM regionalt etablert menigheter og registrert disse som trossamfunn.

Kirkesamfunn utenfor DnK er ofte omtalt som frikirker, og de har med det markert en selvstendighet og uavhengighet. De fleste frikirker har også misjonsvirksomhet, både forstått som evangelisering i Norge og arbeidsfelt i utlandet.

Både DnK, kirkesamfunn og misjonsorganisasjoner har etablert eller forholdt seg til andre ideelle aktører. Det er også opprettet felles organ, for eksempel for håndtering og fordeling av bistandsmidler fra staten, så som Digni (tidligere Norsk Misjonsråds bistandsnemnd).

Arkiv fra kirkesamfunn og andre beslektede aktører vil derfor gi verdifull innsikt i både misjon og diakoni, innenlands så vel som i utlandet. Nedenfor tas det med noen få eksempler.

Arkiv fra Den Norske Kirke er oppbevart hos Arkivverket, i både sentrale og regionale depot. Inntil noe annet er bestemt fortsetter Arkivverket bevaring av arkiv fra DnK også etter at den ble skilt fra staten 21. mai 2012. Riksarkivet har PA-1641 - Kirkens Nødhjelp, og materialet dekker perioden 1942-2010. KN (Norwegian Church Aid, NCA) er en aktør med betydelig kontaktflate mot virksomheter innen misjon og diakoni. Søk på «bistandsnemnd*» gir to treff på Arkivportalen. I arkivet fra NORAD (S-6306 – Departementet for utviklingshjelp) hos Riksarkivet er det en mappe om «Afrika. Zaire. Norsk Misjonsråds bistandsnemnd». Samme nemnd er omtalt som medlem av Landsforeningen mot aids i arkiv fra HivNorge hos Skeivt arkiv (SKA/A-0010/F/L0004/0002). Disse to treffene tilsier at arkiv fra Bistandsnemnda og Digni ennå ikke er avlevert til en bevaringsinstitusjon.

Det gjenstår å undersøke om det finnes arkiv fra andre relaterte aktører hos Arkivverket.

Søk på «kirkens nødhjelp» i regionale og kommunale arkiv, samt andre bevaringsinstitusjoner på Arkivportalen gir svar på antall arkivenheter og hvor de er oppbevart. Det er registrert totalt 28 arkiv, 147 serier, 324 stykker og 1275 mapper/dokument. Av disse er 172 enheter oppbevart ved 32 regionale og kommunale arkiv (inkludert museer og bibliotek), altså 9,7% av totalt antall enheter. I ovenfor nevnte søk på «kirkens nødhjelp» er 103 enheter (dvs. 5,8% av totalen) oppbevart hos private arkivinstitusjoner. Menighetsfakultetet har 49, Arbark har 27, og MDA har 27 enheter. Som nevnt ovenfor, så er Digni en viktig samarbeidspartner for norske utviklingstiltak i utlandet, både for misjonsvirksomheter og diakonale organ. Det vil være tjenlig om arkiv fra Digni kan avleveres eller deponeres hos en bevaringsinstitusjon slik at materialet blir tilgjengelig for forskning og annen bruk.

Andre tilsvarende eksempler kunne også vært nevnt.

Det er betryggende at arkiv fra en så stor aktør som Kirkens Nødhjelp er bevart og tilgjengelig i både offentlige og private bevaringsinstitusjoner. Eksempelet med Digni tilsier at det bør opprettes kontakt og iverksettes tiltak for bevaring av materiale som ennå befinner seg i virksomhetene.

Oppsummering bestandsanalyse

Arkiv fra tre aktører innen misjon (NMS, NLM og Misjonskirken Norge) er bevart i hel- eller deleide depot, og disse er tilgjengelige for alle typer brukere. For øvrig er det varierte og viktige bestandsenheter i offentlige bevaringsinstitusjoner. Analysen ovenfor viser også at mye materiale er hos de enkelte virksomhetene. Det er også behov for en gjennomgang med tanke på bevaring av materiale fra et tilstrekkelig, representativt og kvalitetssikret utvalg av aktører. Prosjektet med kartlegging av norske misjonsarkiv viser imidlertid at forespørsler og direkte kontakt har gitt økt og verdifull oversikt over virksomhetenes arkivmateriale. I flere tilfeller har det blitt sterkere bevissthet om viktigheten av arkiv og utarbeidelse av arkivplan. Noen arkivskapere er også i ferd med å få avtale med MDA om avlevering eller deponering.

Undersøkelsene relatert til samfunnsanalysen nedenfor har også gitt innsikt i bestander av arkivmateriale hos representative virksomheter innen misjon og diakoni. Det lover godt at det er positive holdninger til arkivspørsmål, og det skulle ligge vel til rette for videre bestandsanalyser.

Det er en stor svakhet i bestandsanalysen at den ikke har belyst situasjonen for elektronisk arkivmateriale i og utenfor sak/arkiv-systemer. Et nylig prosjekt om kartlegging og bevaring av arkiv fra Diakonhjemmet i Oslo viste at det er betydelige mengder digitalt materiale. Det gjenstår å finne ut hvor stor andel av det digitale materialet som også finnes i papirversjon i Diakonhjemmets arkiv, altså utskrifter fra den tiden dokumentene ble produsert og ekspedert.

Et annet aspekt ved det digitale materialet fra Diakonhjemmet er at omtrent halvparten av datamengden er å finne i ansattes personlige mapper på virksomhetens servere, samt i deres e-poster. Slike data kan ikke kartlegges uten tilstrekkelige avtaler mellom arbeidsgiver og de ansatte. Det er grunn til å tro at mye dokumentasjon ikke er forskriftsmessig arkivert i virksomhetenes arkivsystemer, og dette innebærer en mangelfull bevaringssituasjon.

Kapittel 2: Samfunnsanalyse og arkivpolitikk

Dette kapitlet består av to deler: samfunnsanalyse misjon, og samfunnsanalyse diakoni. Ingrid Eskilt har skrevet misjonsdelen, og har kalt sitt bidrag *Historisk utvikling og nye trender i norsk misjon med konsekvenser for bevaring av historisk dokumentasjon*. Olav Fanuelsen har skrevet om diakoni. Begge bidragene belyser også trender i håndtering av arkiv i de to sektorene.

Del 1: Historisk utvikling og nye trender i norsk misjon med konsekvenser for bevaring av historisk dokumentasjon

Kristen misjonsvirksomhet tar sikte på å spre det kristne budskapet enten ved forkynnelse eller humanitært arbeid.¹ Norsk misjonsbevegelse vokste fram i løpet av 1800-tallet parallelt med framveksten av det moderne Norge, med nasjonsbygging, demokratisering, industrialisering, utvandring og kristne vekkelsesbevegelser. Misjonsbevegelsen var både et produkt av disse prosessene, men like mye en medskaper til de samme prosessene. Misjonsbevegelsen ble en bred folkelig bevegelse. Norge har vært et stort land, et av de største, med hensyn til antall utsendte misjonærer i forhold til folketallet.²

Hva er kristen misjon i teologisk forstand?

Misjon betyr sendelse og ble ikke «funnet på» av vestlige kristne på 1800-tallet. Den kristne tro er en misjonerende tro. Guds rike som er kommet nær i Jesus Kristus, er beregnet for alle mennesker. Dette riket handler om Guds egen misjon – han sender sin egen sønn til verden for å frelse, han sender sin Ånd for å vitne om Sønnen, lede til tro og samle seg et folk. Det er denne sendelsen (Missio Dei) som er grunnlaget for både kirke og misjon (Jørgensen 2004, 295). Dette fundamentet har den kristne kirke bygd på fra sin opprinnelse. Det vil si at sendelsesoppdraget gitt til den kristne kirke er konstant, men måten sendelsen utføres på vil avhenge av den konteksten kirken til enhver tid befinner seg i. Det vi kan kalle den moderne vestlige misjonsbevegelsen som primært vokste frem på 1800-tallet, skyldtes en kombinasjon av åndelige vekkelsesbevegelser og vestlig kolonisering som åpnet resten av verden for påvirkning fra Vesten. Moderne kommunikasjonsmidler brakte vestlige misjonærer til «jordens ender.»

Tidlig påvirkning, skifte mellom ortodoksi og pietisme

Norsk misjon startet på 1700-tallet med eneveldige danske konger. Kongene så sin oppgave som gitt av Gud og med et ansvar for sine undersåtters åndelige liv. Kirken så derfor kongen som naturlig initiativtaker til misjonsfremstøt der Danmark-Norge hadde kolonier. Da Dansk Halle misjon sendte tyske misjonærer til den danske kolonien Trankebar i India i 1706, var det naturlig at myndighetene stod bak med økonomiske midler. Det samme gjaldt når det statsoppnevnte Misjonskollegiet i København utnevnte presten Thomas von Westen som leder for misjon blant samene og da presten Hans Egede med familie reiste til Grønland i 1721. Tidlig i sine skrifter viste derimot Egede at han teologisk hadde revet seg løs fra ortodoksens negative forhold til misjonsvirksomhet og begrunnet sitt misjonsengasjement i Guds universelle frelsesvilje (Danbolt 1947, 18). Ortodoksien som fromhetsretning mente at alle folk i verden var nådd med evangeliet i den første kristne tid. Kristne på 1700-tallet hadde derfor ifølge ortodoksien ikke ansvar for å formidle evangeliet, de gode nyhetene om Jesus Kristus, til andre folkegrupper. Pietismen som avløste ortodoksien mente imidlertid at evangeliet var for alle folkeslag og at det påhvilde den kristne menigheten, ikke myndighetene, å bringe evangeliet til alle folkegrupper som ikke kjente det. Egede var en overgangsperson. Han hadde sitt utgangspunkt i ortodoksien og hadde ingen problem med å ha

¹ https://snl.no/kristen_misjonsvirksomhet, nedlastet 2. juni 2020

² https://snl.no/norsk_misjonshistorie nedlastet 2. juni 2020

kontakt med dansk-norske myndigheter samtidig som han var klar over sitt personlige kall til å bringe evangeliet til folk på Grønland som på dette tidspunktet var ukjent med det.

Hans Egedes skrifter og hans arbeid på Grønland ble gjort kjent blant teologer og teologistudenter, men også i vanlige norske menigheter der prestene inkluderte denne informasjonen i sine prekener. Forbønn for misjon og andre folkeslag ble inkludert i Den norske kirkes kirkebønn i løpet av 1800-tallet.

Den vanlige nordmann hadde på tross av denne forberedelsen, forholdsvis liten kontakt og kjennskap til andre deler av verden. De som mest kjente til verden utenfor det lokale var et fåtall som hadde studert eller hadde god økonomi og kontakter utenfor landets grenser. Etter at vi kom i union med Sverige, fikk vi raskt etablert et bibelselskap i 1816. Dette utgav skrifter som beskrev behovet for bibler og kristne vitner i ulike deler av verden.

Fremvekst av et misjonsfolk på tvers av sosiale skillelinjer

I løpet av første del av 1800-tallet vokste det gradvis fram det misjonshistoriker Erling Danbolt kaller et misjonsfolk i Sør-Norge. Dette folket bestod av prester som gradvis var blitt grepet av misjonstanken gjennom kanaler både i inn- og utland. Brødrevennene eller Herrnhuterne som hadde sitt utspring i Herrnhut i Tyskland var blant disse kanalene. De fikk også noen grupperinger eller sosieteter her i landet. Brødremenighetene hadde alltid misjonsinnslag i sine samlinger i form av opplesning av misjonærs brev eller dagbøker. De støttet misjonsarbeid i mange deler av verden både økonomisk og i forbønn. Sosietetten i Christiania under ledelse av danske Nils Johannes Holm påvirket sterkt enkelte teologiske studenter i første halvdel av 1800-tallet. Norge hadde fått sitt eget universitet i Christiania i 1811.

De som reiste ut som misjonærer for brødrevennene var lekfolk som opprettholdt livet med vanlig arbeid og viste dermed at misjonsoppgaven også var for vanlige mennesker uten mye av verken penger eller formell utdanning. Ved siden av misjonsinteresserte prester og brødrevennene, utgjorde haugianerne den tredje gruppen av *misjonsfolket*. Både haugianere og brødrevenner var pietister, men de uttrykte sin pietistiske arv på noe ulikt vis. Begge gruppene var opptatt av et personlig kristent engasjement og stod for en aktiv kristendomsform. Ut fra denne vokste både misjonsvirksomhet og diakonalt arbeid, men også andre samfunnsmessige og økonomiske foretak. Hans Nielsen Hauge var imidlertid skeptisk til deler av brødremenighetens teologi som han mente var for følelsesbetont, men han støttet arbeid for evangeliets fremme blant andre folkeslag.

En viktig tidlig pådriver til å føre det til dels oppsplittede misjonsfolket sammen tidlig på 1800-tallet var den unge misjonsstudenten Jørgen Cappelen. Han reiste rundt i landet i 1826 for å tale misjonens sak og å samle inn penger til Baslermisjonen, som han planla å reise til Guinea i Afrika for som misjonær. Han kom aldri til Afrika på grunn av dårlig helse, men han hadde en samlende personlighet og ble godt mottatt av alle de ulike kristne grupperingene. I 1829 grunnla han det som i dag er Cappelen bokforlag.

Misjonsbevegelsen sprer seg til menigmann

Behovet for misjonærer rundt i verden spredte seg som en ny kunnskap i kristen-Norge. Denne nye kunnskapen falt sammen med den gradvise moderniseringen av landet, med voksende nasjonalfølelse og med en ny åpenhet mot verden, ikke bare den tyske delen, men også den angloamerikanske som kom med den gradvis økende emigrasjonen av nordmenn utover på 1800-tallet. Religionsviter Lisbeth Mikaelsson sier i sin doktoravhandling *Kallets ekko* at den norske misjonsbevegelsen ble en bred folkelig bevegelse med røtter i tysk pietisme og engelsk vekkelseskristendom (Mikaelsson 2003: 14).

Den gradvis voksende misjonsvirksomheten utover i århundret ble en sterk transnasjonal impuls i landets kulturelle og åndelige «oppvåkning».

En viktig del av misjonsbevegelsens gjennomslagskraft i befolkningen var at den gradvis ble en del av grasrotas engasjement, ikke bare for de få kondisjonerte og velhavende som hadde studert og som hadde kontakter i utlandet. Flere elementer skapte denne grasrotbevegelsen slik at misjonsengasjementet ble sett på som moderne og i pakt med tiden av folk flest i ulike sosiale lag.

Det ene elementet var den gradvise økende utbredelsen av pamfletter og blader som gjorde misjonsbevegelsen kjent også blant menigmann. Den nye kunnskapen gav opplysning om nye deler av verden og andre levesett, en ny forfriskende kunnskap. Et annet element som også fengte blant vanlige folk var misjonsbøssene. Til å begynne med var misjonen statsdrevet og ved siden av kom økonomiske bidrag inn ved rikfolk som gav donasjoner. Utover i århundret når misjonen mer og mer ble en grasrotbevegelse, betydde misjonsbøssene stadig mer. Her kunne menn og kvinner gi sine skjerver og gjøre det regelmessig til misjonens store sak.

Fremveksten av misjonsforeningene var imidlertid den viktigste pådriveren til at misjonen ble noe som angikk folk flest. Ikke minst ble kvinnene engasjert. Hele den moderne misjonsbevegelsen vokste fram i den vestlige verden som en bevegelse grunnlagt på bølgen av voluntarisme, at mennesker frivillig sluttet seg til foreninger. Denne bølgen av frivillighet fylte det moderne behovet for tilhørighet og identitet som vokste fram når mennesker forlot det tradisjonelle bondesamfunnet og slo seg ned i byer og industrialiserte nye tettsteder. Dette ble en sterk bevegelse som fremskyndet og styrket den fremvoksende tanken om demokrati. I foreningene fikk mennesker som ikke hadde noen stemme i det offentlige rom, en trening i å lede, si sin mening, drifte en forening, forvalte penger og omgås mennesker fra andre samfunnslag og dermed bryte ned sosiale klasseforskjeller. Misjonsforeningene vokste også fram av vekkelsesbevegelser som i løpet av 1800-tallet var høyst levende over store deler av landet. Vanlige mennesker ble engasjert med hensyn både til sitt eget, men også andre menneskers åndelige ve og vel.

Fremveksten av organisasjoner økte på 1840-tallet, og gjennom resten av århundret nærmest eksploderte foreningslivet (Norseth 2007, 39). En viktig forutsetning for at organisasjonene kunne etableres var at Konventikkelplakaten ble opphevet i 1842. Denne forordningen forbød lekpredikanter å holde såkalte gudelige forsamlinger uten prestens godkjenning. Opphevelsen av denne loven var en forutsetning for forsamlingsfriheten.

Dannelse av misjonsselskap

De første misjonsselskapene som ble dannet i Norge var konfesjonelt lutherske: Det norske misjonsselskap, NMS i 1842, Den norske israelsmisjon i 1844, Santalmisjonen i 1867 (dette selskapet ble i 2001 slått sammen med Det norske lutherske Indremisjonsselskap og fikk navnet Normisjon, og har derfor i dag både en nasjonal og en internasjonal avdeling), Kinamisjonen (Norsk luthersk misjonssamband, NLM, som i dag er Nord- Europas største misjonsselskap), grunnlagt i 1891. Selv om disse organisasjonene konfesjonelt var lutherske, hadde de ulike teologiske profiler. NMS har tradisjonelt stått nær Den norske kirke og de fleste av deres mannlige utsendinger har historisk vært presteutdannet, mens NLM var og er lekmanns- og bedehusorientert.

Frikirkenorge ble aktiv i misjonsvirksomheten senere i det nittende og inn i det tjuende århundret. En forutsetning for dette var innføringen av Dissenterloven av 1845. Denne loven gav andre kristne trossamfunn enn Den evangelisk lutherske statskirken lov å etablere seg her i landet. Selv om frikirkene alltid har vært små i Norge sammenlignet med Den norske kirken, har flere av de såkalte dissentersamfunnene hørt til internasjonale konfesjoner. Metodistkirken i Norge ble for eksempel etablert i 1856 og ble i mange år drevet i tilknytning til amerikanske metodistkirker. Den norske

Metodistkirken sendte ut sin første misjonær i 1919 til Kina. Den tverrkirkelige diakonale misjonsorganisasjonen Misjonsalliansen er en alliansemisjon der utsendingene kan tilhøre ulike kirkesamfunn. Organisasjonen ble opprettet i 1901. De Frie Evangeliske Forsamlinger (DFEF) som i dag regnes som en pinseretning, ble grunnlagt i løpet av 1880-årene og de sendte ut sine første misjonærer i 1910. En meget sterk misjonsimpuls så dagens lys da Pinsevekkelsen oppstod i USA i 1906 og kom til Norge allerede samme år. Pinsevennenes første norske misjonærer reiste ut i 1910. Pinsebevegelsen sendte og sender sine misjonærer ut fra den enkelte lokale menighet og Den norske pinsebevegelses ytremisjon (PYM), tjener primært som et koordinerende og rådgivende organ. I dag har PYM blitt til *Pinsemisjonen* som fortsatt har et nært samarbeid med menighetene, men også er en mer selvstendig aktør som f. eks. driver bistandsarbeid.

Ungdom i Oppdrag (UIO) er den norske avdelingen av Youth With A Mission (YWAM), en internasjonal misjons- og evangeliseringsbevegelse som ble dannet i 1960 av det amerikanske pinseekteparet Darlene og Loren Cunningham. Dette er en organisasjon som både er en bibelskole (disippeltreningsskole) og en utsenderorganisasjon for korttidsmisjonærer (outreach). I dag har den norske delen av organisasjonen et økende antall langtidsmisjonærer.

Det er interessant å se at luthersk misjon i Norge ble drevet gjennom misjonsselskap som organiserte seg utenom statskirken. Misjonen var «de brennende hjerters sak», deres sak som frivillig meldte seg inn i foreningene og organisasjonene. I frikirkene derimot, var medlemskapet inn i selve kirken/menigheten i seg selv en frivillig handling, der det derfor var naturlig at også arbeidet blant fremmede folkeslag var en del av alle medlemmers engasjement.

Kvinnenes plass og betydning for misjonsbevegelsen både hjemme og ute

I et tradisjonelt samfunn der kvinner stort sett bare fulgte sin mann sosialt med hensyn til sammenkomster utenfor hjem og familie, ble fremveksten av kvinnemisjonsforeninger i misjonsbevegelsen av svært stor betydning, ikke bare for misjonens sak, men og for fremveksten av demokrati og kvinners frigjøring. Hvis kvinnene ikke hadde kontanter å legge i misjonsbøssene, hadde de egne jordlapper eller sauer som var avsatt til misjonen og pengene kom inn på misjonsbasarer der kvinnene loddet ut eller solgte sine produkter. Omkring år 1900 var ca. 90 000 kvinner medlemmer av Det norske misjonsselskap (NMS) sine kvinnemisjonsforeninger³.

Kvinnemisjonsforeningene i NMS bar store deler av selskapets økonomi og stod for det meste av arbeidet i Norge. Dette førte til at kvinnene fikk stemmerett på NMS sine generalforsamlinger allerede fra 1904, mens allmenn stemmerett for kvinner til stortingsvalg ikke ble vedtatt før 1913.

Kvinnene fikk arbeidsmuligheter i misjonen som de ikke hadde tilsvarende i det samfunnet de kom fra. Det var forskjell fra det ene misjonsselskapet til det andre i hvor stor grad kvinnene fikk slippe til med hensyn til ledelse, forkynnelse og undervisning, men generelt fikk kvinner større ansvar i misjonsarbeidet enn de fikk både i samfunnet og i kirkesamfunnet eller organisasjonen de kom fra i Norge. Dette var nok også tilfellet internasjonalt. Kvinner har spilt en meget betydelig rolle i den internasjonale og norske misjonsbevegelsen. Antallet kvinnelige misjonærer har så godt som alltid overgått mannlige. De fleste menn reiste ut som gifte, mens mange enslige kvinner fant sin plass i misjonsarbeidet. Det ble også dannet egne misjonsselskap for kvinner, for eksempel *Lærerinnenenes Misjonsforbund* (Lærernes misjonsforbund i dag). Det er en pågående diskusjon om hvorvidt det er mulig for kvinner fra andre etniske grupper og sosiale lag å grunnleggende endre kvinners stilling i et

³<https://nms.no/nyhet/misjonskvinne-og-samfunnsmenneske/> lastet ned 15. mai 2020

samfunn. Denne diskusjonen er viktig fordi kvinnene i misjonen historisk sett i stor grad arbeidet blant kvinner i de samfunnene de kom til. Kvinnelige misjonærer ble sett som helt nødvendige for å nå «hedenske» kvinner med evangeliet i svært kjønnssegregerte samfunn, som for eksempel det kinesiske.

Fra begynnelsen av 1900-tallet har kvinner utgjort flertallet av norske misjonsutsendinger, opp mot ca. 60% har vært kvinner. I dag hvor antallet norske langtidsmisjonærer er synkende, ser kjønnsforskjellene ut til å minke. Dette kan ha ulike årsaker. Misjonærrollen kan ha blitt endret, behovet for kvinnerelaterte misjonsoppgaver kan være mindre. Stadig flere fra Det globale sør har selv utdannede lærere og sykepleiere. Dessuten har kvinner i Norge i dag større tilgang her hjemme til prest- og pastortjeneste enn de hadde tidlig i det 20. århundret.

Misjonen og misjonærenes påvirkning på det norske og de vestlige samfunnene

Den vestlige misjonsbevegelsen vokste fram parallelt med Vestens ekspansjon med hensyn til erobring av kolonier. Norsk misjon som en folkebevegelse vokste fram etter at Norge hadde kuttet sine politiske bånd til koloniherrn Danmark. I unionen med Sverige hadde vi en langt større frihet. Norske misjonærer har stort sett ikke fremstått som representanter for et kolonivelde, men vi har fremstått som representanter for Vestens verdenbilde.

Misjonsbevegelsen i Norge på 18- og 1900-tallet var sterke pådrivere til globalisering eller transnasjonalisme. Transnasjonalisme kan defineres som de mange bånd og samarbeidsforbindelser som eksisterer mellom mennesker eller institusjoner på tvers av nasjonsgrenser (Nielsen, Okkenhaug, Hestad Skeie, 2-3).

Misjonsbevegelsen dannet transnasjonale nettverk på tvers av misjonærenes kulturelle bakgrunner. I forhold til kolonialismen har misjonsbevegelsen både hatt roller som nære medarbeidere med kolonistorene, deres kritikere og deres direkte motstandere (ibid, 8).

Misjonærene var blant de første etnografer både til å beskrive kulturelle fenomen, men også til å ta vare på kulturelle gjenstander. Dette ble beskrevet skriftlig og etter hvert dokumentert på bilder og film. Det ble lagd utstillinger og det ble vist fram konkrete gjenstander når misjonærer promoterte misjonsvirksomheten på hjemmeopphold. Misjonslitteraturen hadde en stor lesekrets og omfattet mange ulike litterære genrer: reisebeskrivelser, memoarer, biografier, brevlitteratur, magasiner, dokumentar, romaner, endog poesi. Misjonærene kunne drive akademisk teologisk arbeid, men kunne også jobbe med geografi, historie, etnografi og språkstudier. Nylig avdøde Yale-professor Lamin Sanneh fra Gambia har de siste tiårene vært den tydeligste talsmannen for å berømme misjonærenes arbeid med skriftspråk, spesielt i Afrika, men også på andre kontinent. Gjennom dette arbeidet har misjonærene vært kulturbevarere. Eksempler fra norsk misjonshistorie er samenes apostel, Tomas von Westen, og hans disiplers arbeid med å skrive ned og forklare ulike sider ved samisk kultur. Uten deres arbeid ville vesentlige sider ved den samiske kulturen vært tapt for oss. Det samme kan sies om Lars Skrefsruds arbeid med santalenes skriftspråk.

I sine fremstillinger brukte misjonsbevegelsen bilder og språkbruk hentet fra kolonialiseringen: verden lå i hedenskapets mørke og skulle erobres av kristendommens lys. Også norske misjonærer hadde denne diskursen.

Misjonærenes syn på de folkeslagene de kom til

Det er interessant hvordan misjonsbevegelsen beskrev de folkeslagene de arbeidet blant. Beskrivelsene var ambivalente, fra å beskrive folkene som svært forskjellige fra dem selv i form av rase og kulturforskjeller til på den andre siden å gi humanistiske og universelle beskrivelser. Menneskene var i ondskapens og hedenskapets mørke, men de var samtidig gjenstand for Guds kjærlighet og skapt i Hans bilde. De var ville, primitive og usiviliserte, men samtidig hadde de potensiale for forbedring, sivilisering og kristning. Menneskene de kom til var derfor både eksotiske og samtidig kunne misjonærene kjenne seg igjen i dem. I arbeidet med å fremme misjonens sak var det viktig at mennesker hjemme kunne se at arbeidet ikke var forgjeves. Menneskene i de fremmede landene ble derfor ikke minst beskrevet som nødstedte som trengte hjelp. Misjonærenes beskrivelse av de «innfødte» var også med å skape vestlige menneskers forståelse av seg selv. Misjonen har derfor vært med å skape Vestens bilde av «vi» og «de andre.»

Misjonen påvirker, påvirkes og endres

Misjonærene var i stor grad delaktige i sosiale endringsprosesser i så vel hjemland som i misjonslandene. De var svært ofte velferdsagenter i landene de kom til. De arbeidet for utdanning, helse og sosialt arbeid av ulike slag.

I postkoloniale studier er det en utfordring at skriftlige kilder fra vestlige misjonærer er av et overveldende omfang i forhold til hva som foreligger av tilsvarende materiale fra de lokale i misjonslandene.

Men det er ikke bare misjonslandene som har blitt påvirket og endret, også Vesten og vestlige misjoner har blitt endret av disse møtene. Mange vestlige misjoner har etter at kirkene på misjonsfeltene har blitt selvstendige, fått en slags identitetskrise. Det er imidlertid skapt transnasjonale bånd som opprettholder kontakten, men på nye måter og de to partene må endre sin omtale av hverandre.

Mellomkrigstida ble en overgangstid for misjonsbevegelsen. Vestens kulturelle overlegenhet var blitt avslørt. Flyktningkatastrofene i noen deler av verden etter første verdenskrig, tvang misjonærer til å endre arbeidsmetoder, og de ble noen steder hjelpearbeidere. Misjonærene hjalp flere steder de som var pionerer for humanitært hjelpearbeid. Den norske misjonæren Bodil Bjørn ble eksempelvis primært en hjelpearbeider blant armenske flyktninger i mellomkrigstiden, både i dagens Syria og Armenia.

Etter 2. verdenskrig ledet anti-kolonialisering, økt sekularisering og globalisering misjonsorganisasjonene til å finne nye måter å arbeide på. Det har vel hos mange organisasjoner gradvis skjedd en dreining fra vektlegging av evangelisering og menighetsbygging til mer bistandsrettet arbeid. Dette skyldes nok også at paraplyorganisasjonen Digni⁴ årlig kanaliserer store beløp fra Norad inn i ulike bistandsprosjekter på sine misjonsfelt. Det stilles strenge krav til å få tildelt slike midler og prosjektene blir jevnlig evaluert. Ett av kravene som stilles av Norad er at pengene skal gå inn i prosjekt som ikke er direkte evangeliserende, men er livssynsnøytrale bistandsprosjekt. Dette har både ført til at en del av misjonens ressurser blir brukt til prosjektrapportering og

⁴ Digni: en paraplyorganisasjon for 20 kristne organisasjoner som jobber mot fattigdom og for et verdig liv. Digni får årlig 186 millioner i støtte fra NORAD. Pengene fordeles til over 100 utviklingsprosjekt i regi av medlemmene. Digni overvåker at pengene blir brukt etter hensikten og at de gir gode resultater.

oppfølging og til at misjonens arbeid må følge Norads prioriteringer for bistandsarbeid. Det har også ført til en dikotomisering, en deling av misjonsarbeidet i en åndelig/forkynnende og en sekulær/praktisk diakonal virksomhet. Dette vil framstå svært fremmed i vertsland med holistiske kulturer, hvor det ikke er noe skille mellom hverdagsliv og religiøst liv.

Kristen misjon er i økende grad i sekulariserte vestlige land, Norge inkludert, sett på som utdatert og gammeldags og blir av mange i Vestens befolkninger sett på som irrelevant, ja, endog som destruktiv for kulturer og intolerant med hensyn til tro. Men misjonsbevegelsen har vært pionerer. De har vært med å skape global bevissthet og gitt kunnskap og verdier for et globalt humanitært engasjement. Deres engasjement nådde langt ut over deres egne rekker. Misjonærene har hjulpet Vestens mennesker til å tenke internasjonalt. Bevegelsen har vist at transnasjonal religion har potensiale i seg til å være en handlende kraft i verdenssamfunnet. Dagens norske interesse for utviklingshjelp kan derfor sees som en form for sekularisering av misjonsbevegelsen.

Den amerikanske sosiologen Robert Woodberry har gjennom nitid arbeid på de fleste kontinent påvist at protestantisk misjon har vært med å endre samfunn positivt. Dette gjelder særlig den delen av protestantismen som vektla at mennesker måtte skifte tro, lære seg å lese Bibelen på eget språk og som trodde at frelsen kom av nåde ved tro. Disse trekkene var typisk for de fleste norske misjonsselskap. Woodberry sier at tildels indirekte har disse misjonene ved siden av å spre den kristne tro vært med å utvide grensene for religiøs frihet, overvunnet motstanden mot masseutdanning, drevet trykkerivirksomhet og bygget opp sivilsamfunnet. Disse misjonene var også med å moderere kolonistenes maktmisbruk, og å oppløse elitens makt. Dette har lagt grunnen for demokrati og langsiktig økonomisk vekst i disse områdene⁵.

I dag har flere av de gamle misjonslandene tatt over stafettspinnen med å bringe evangeliet til verdens ender, men det transnasjonale nettverket som misjonsbevegelsen skapte er fortsatt av betydning.

Situasjonen for kristen misjon i Vesten og i dagens Norge, nytt misjonsparadigme

Den moderne misjonsbevegelsen i det nittende og tjuende århundret har i vår tid til dels blitt sterkt kritisert, samtidig som den av andre er høyt lovprist. Det er imidlertid viktig å skjelne mellom den troskapen og offerviljen mange av pionerene la for dagen for å bringe evangeliet til alle deler av verden, og de kulturelle rammene som skapte denne bevegelsen. Det første bør vi vise stor respekt og taknemlighet overfor, mens det andre har det med rette blitt reist til dels alvorlig kritikk mot.

I dag lever vi imidlertid i andre tider og vi må reflektere over kristen misjon i en ny kontekst. I det nittende og tjuende århundret levde storparten av verdens kristne i Vesten, og hadde vestlige mennesker ikke brakt evangeliet til andre deler av verden, ville de ut fra en kristen verdiforståelse gjort seg skyldige i en stor forsømmelse. Men noen av metodene som ble brukt i å bringe evangeliet til andre deler av verden, kan kritiseres (Goheen 2014, 405-406).

Det gamle misjonsparadigmet

Vi i vår tid utvikler det vi kan kalle et nytt misjonsparadigme som gjør at vi ser store endringer i synet på misjonsarbeid og misjonærrollen. Det gamle paradigmet som drev pionermisjonsvirksomheten i det nittende og tjuende århundret var bygget på en geografisk misjonsforståelse: Kristenheten

⁵ Knud Jørgensen: <http://www.verdidebatt.no/innlegg/11682596-misjonaerene-bedre-enn-sitt-rykte>, lastet ned 20. mai 2020

befant seg i den vestlige verden og Vesten sendte misjonærer til resten, til de unådde som vandret i «hedenskapets mørke». Målet var at de skulle høre og ta imot evangeliet og at kristne menigheter skulle grunnlegges. I dette prosjektet lå imidlertid også ofte en siviliseringstanke: gjennom utdanning og forbedret helsestell skulle resten av verdens innbyggere få del i vestlige menneskers livsvilkår og komme opp på vårt kulturelle nivå. Dette kalte den britiske forfatteren Rudyard Kipling «The White Man's Burden». Denne tanken var nok mer og mindre uttalt i de ulike misjonsselskapene, men forestillingen om vestlige menneskers overlegenhet i forhold til andre folkegrupper var nok en del av de fleste kristne vestlige utsendingenes verdensbilde.

Å reise som misjonær krevde stor offervilje av den enkelte. Noen pakket sakene sine i kister som om nødvendig også kunne brukes som likkister. Misjonsarbeidet var noe en gav hele sitt liv til. Selv om kommunikasjonsmidlene utover på 18- og 1900-tallet ble stadig forbedret, var avstandene store og det å reise kostet penger. En kom til helsemessig krevende områder med fremmede sykdommer og ikke alltid til velvillige «innfødte». I noen av områdene en kom til var dødeligheten blant misjonsarbeiderne høy, ikke minst blant fødende kvinner og barna deres. Noen av misjonærbarna ble derfor etterlatt hjemme hos slektninger eller endog plassert på barnehjem. Fordi prisen var så høy ble også ofte misjonæren høyt aktet, ikke bare av kristne, men også i stor grad blant folk flest. For å melde seg som misjonær til en senderorganisasjon eller et kirkesamfunn, krevdes av de fleste en overbevisning om at en hadde et gudgitt kall. Dette misjonærkallet gav en autoritet. Kvinner kunne få posisjoner ute på misjonsfeltene som ikke var åpne for dem hjemme. Kallet var livslangt og utsendingene var i stor grad svært lojale overfor organisasjonene eller menighetene som sendte dem. Misjonærene arbeidet primært enten med evangelisering og menighetsbygging eller med helsearbeid eller utdanning. Pionerene brukte også arbeidskraft på bygging av misjonsstasjoner.

Årsaker til at det gamle misjonsparadigmet har endret seg

Bakgrunnen for paradigmeskiftet er sammensatt. Årsakene er å finne både globalt og lokalt. Verden er svært endret. En hovedårsak er at det oppdraget våre forfedre gjennomførte har lyktes. I dag lever de fleste av verdens kristne i Det globale sør, i de gamle misjonslandene. Koloniherrdømmene er så godt som totalt opphevet. Globaliseringen har gjort avstander små og til dels betydningsløse med hensyn til å kommunisere budskap.

Her hjemme ser vi en økende grad av sekularisering. Vesten og Skandinavia kan oppfattes som krevende misjonsmarker fordi befolkningen her lever som postkristne med liten kristen kunnskap og er ganske fremmedgjorte for kristen tro og verdier, misjonsarbeid inkludert. Globaliseringen har i tillegg gitt oss naboer fra alle deler av verden. Vårt forholdsvis homogene samfunn er blitt multikulturelt og multireligiøst. Denne pluralismen har gjort oss usikre på vår identitet som kristne, og enda mer på vår rett til å reise rundt til mennesker med annen tro for å proklamere vår. Misjon er ikke lenger fra Vesten til resten, men fra alle steder til alle steder. Dette er en populær måte å si at kristen tro er blitt en global religion og dagens misjonærer kan komme fra alle verdens regioner og nasjoner.

Endret paradigme som følge av globale forhold. Kristendommens senter er flyttet fra Vesten og til Det globale sør.

Den kristne kirken er blitt global

Den kristne troen er spredt til alle kontinenter og er ikke lenger begrenset til en region, slik vi kunne si ved den moderne verdensmisjonens begynnelse. Den globale kirken er svært mangfoldig. På grunn av migrasjon lever i dag ulike kristne trostradisjoner side om side i områder som tidligere var ganske

religiøst homogene. Kristendommen spres hovedsakelig videre av den lokale befolkningen i deres nærområder. Samtidig finnes det sterke globale strømninger som også påvirker de lokale menighetene. Ett tydelig eksempel på dette er den sterke veksten av pinsekarismatiske kirker i så godt som alle deler av verden. Mange forskere sier at dette er blant de viktigste endringene i den globale kirken de siste tiårene.

Den kristendomsformen som sprer seg over de ulike kontinentene er ikke en kristendom i vestlig form, men er en livlig møteplass for mange ulike trosuttrykk som tar farge av den kulturelle konteksten kirkene lever i. Den globale kirken deler ikke politiske, økonomiske eller kulturelle agendaer, men har en felles tilknytning i Jesus Kristus. Kristne kirker over hele verden tolker evangeliet i lys av bibelen og tradisjonen samtidig som de er i dialog med både sin lokale kontekst og resten av det verdensvide kristne fellesskapet⁶.

Globalisering og migrasjon

Globaliseringen har gjort verden liten og gjort vårt eget samfunn pluralistisk på mange områder. Afrika sør for Sahara kan i dag betegnes som det nye kristne kontinentet. I denne sammenhengen er det interessant at det hver søndag går flere til gudstjenester i innvandrerkirker i Oslo enn det går nordmenn til kirker i samme by. De største menighetene i Europa er i dag grunnlagt av afrikanere. Afrikanere kommer i dag til Vesten som flyktninger og innvandrere. De tar sin kristne tro med seg og starter menigheter i sine nye hjemland, primært for sine egne landsmenn, men noen er blitt multikulturelle kirker.

Forhold i Norge som årsaker til et paradigmeskifte i misjonen

Misjonsbevegelsen i Norge vokste fram i en tid da kirke, vekkelsesbevegelser og kristen kunnskap påvirket store deler av befolkningen. I dag må langt flere nordmenn betegnes som sekulære.

På 1970-tallet gjennomgikk den vestlige kulturen det som flere betegner som en subjektiv vending. Denne vendingen viser seg blant annet i at enkeltindividet ikke skal leve opp til ytre rolleforventninger, men være autentisk, det vil si å være tro mot seg selv med ansvar for å realisere sitt eget potensial. Dette har fått konsekvenser for forståelsen av autoritet. Individet må lære seg selv å kjenne og bli sin egen autoritet. En må være lydig, ikke mot ytre autoriteter, men mot sin egen overbevisning. Misjonærkallet blir i denne konteksten mer en bevisstgjøring om egne gudgitte gaver enn en «mystisk» gudstiltale, og forholdet til misjonsorganisasjonene er blitt mer instrumentelt. Medlemskap i misjonsorganisasjoner var tidligere svært viktig for tilhørighet og identitet, nå er organisasjonene mer blitt instrumenter for individets søken etter muligheter for å realisere sitt potensial (Eskilt 2012,5).

Vår kultur betegnes ofte som postmodernistisk. Tenkningen i denne kulturen er i sin grunnstruktur relativistisk. I tråd med denne tenkningen vil mennesker derfor se på et misjonsengasjement som undertrykkende og intolerant. En misjonær blir i enkelte kretser sett som en ødelegger av andre kulturer og en mørkemann. Den kristne kirken er også selv påvirket av denne tankegangen. Vår teologi er mindre opptatt av fortapelse og vi har en mer pluralistisk religionsteologi⁷ som åpner mer for mulighet for frelse i andre religioner. En misjonsutsending har i dag derfor liten støtte fra samfunnet generelt og kanskje heller ikke fra enkelte kristne miljøer. Det er interessant at den yngste av de misjonene jeg har i mitt utvalg, Ungdom i Oppdrag (UIO), fremstår som tydelig motkulturell i denne sammenhengen. De forkynner kallsbevissthet, blir omtalt i media fordi en leder forkynner

⁶ Storstein Haug/Drønen 2020: Utkast til ny lærebok i missiologi, upublisert

⁷ Religionsteologi er kristendommens syn på andre religioner

mulighet for fortapelse, og de har, i motsetning til de fleste andre organisasjonene, en stadig vekst i tallet på langtidsmisjonærer.

Hvordan virker dette inn på forholdene for misjonen?

Medlemsorganisasjonene i NORME⁸ og Digni omsetter årlig for nesten 7 milliarder kroner, har over 9200 ansatte og samler årlig inn 1.5 milliarder, mens over 300 000 er aktive i organisasjonenes arbeid (tall fra misjonsstatistikken for 2017). Dette betyr at fortsatt mange mennesker blir berørt både i Norge og i alle land der disse misjonsaktørene jobber. Men en folkebevegelse kan vi likevel ikke snakke om lenger og alle statistikker de siste 20 årene har vist en stadig nedgang i antallet misjonærer utsendt fra Norge. Dette samsvarer med statistikker fra samtlige vestlige land. Misjonsbevegelsen er blitt svært marginalisert i det norske samfunnet, med relativt liten gjennomslagskraft for sitt arbeid og sine synspunkter. Innad i misjonene er det ulike synspunkter på å sende norske utsendinger til andre deler av verden. Bakgrunnen for denne skepsisen er både av økonomisk og strategisk art. Er det i det hele tatt bruk for annet enn våre penger og våre forbønner i verdensmisjonen, er vår tid som utsendere forbi? Stadig flere av de som gjør misjonærjobben i vår verden i dag er fra våre tidligere misjonsfelt. De står nærmere de som enda er unådde språklig, kulturelt og geografisk. De er økonomisk billigere i drift og de har de nykristnes «brennende hjerter».

Det er imidlertid ulike meninger om dette i de forskjellige misjonsselskapene. Det finnes eksempler på selskaper som stadig øker antallet utsendinger fra Norge. Ungdom i Oppdrag, som sier de i dag har ca. 150 norske langtidsmisjonærer, er et eksempel på dette. Pinsemisjonen sier at antallet misjonærer er nokså konstant, ca. 100, mens De Frie Evangeliske Forsamlinger viser til stor nedgang, 7 utsendinger, i likhet med de fleste andre tradisjonelle misjonsorganisasjonene. Misjonsalliansen sier at det meste av deres arbeid i dag drives av nasjonale. Normisjon sier de i dag har 20 norske utsendinger, og svært mange korttidsarbeidere.

Misjonærens arbeid og rolle er endret

En misjonær har tradisjonelt vært definert som et menneske som har krysset grenser av språklig, kulturell eller geografisk karakter for å bringe evangeliet til mennesker som enda ikke har hørt de gode nyhetene. Misjon kan sees som et stillas som er nødvendig for å sette opp et nytt hus. Når huset er bygd er det naturlig at stillaset rives ned. Når en nasjonal kirke er etablert, kan misjonen bevege seg til nye unådde områder. For pionerene var misjonærlivet en livslang tjeneste. Fortsatt reiser norske misjonærer ut i langtidstjeneste, men dette er sjelden for resten av livet. Ungdom i Oppdrag sine langtidsmisjonærer er ute ca. 7-9 år, opplyser organisasjonen. Periodene mellom hver gang man er hjemme i Norge er kortere. Noen kan feriere i Norge årlig. Mange norske misjonærer arbeider som partnere/spesialister i nasjonale kirker underlagt de unge kirkenes lederskap. Det er færre som jobber blant mennesker som er helt ukjente for evangeliet, selv om flere misjonsselskaper de siste årene har hatt et nytt fokus på å nå de enda unådde folkegruppene i verden. Ungdom i Oppdrag peker på dette, og også mange utsendinger fra Normisjon har fokus på unådde grupper. Pinsevenner og Frie venner sender misjonærene sine fra de lokale menighetene. Blant dem vil det også være noen utsendinger som søker til unådde folk.

Folkegrupper som fortsatt er unådde for evangeliet befinner seg stort sett i muslimske eller hinduistiske områder eller blant kinesere (Goheen 2014, 416). Verden er dessuten blitt urban, over halvparten av verdens befolkning bor i dag i store byer. I disse storbyene finnes det representanter

⁸ NORME: Norsk Råd for Misjon og Evangelisering: nettverk mellom norske og internasjonale misjonsorganisasjoner, kirkesamfunn og menigheter.

for svært mange av verdens ulike folkegrupper, også de unådde. Vestlige misjonærer bor i mye mindre grad på misjonsstasjoner på landsbygda, men i leiligheter i verdens storbyer.

Mange av de såkalt unådde folkegruppene befinner seg i samfunn der myndighetene ikke tillater kristne misjonærer å arbeide. Dette vil i dag gjelde svært mange muslimske områder i tillegg til verdens mest folkerike land: Kina og India. For å nå befolkningen i disse områdene trenger en til dels andre typer misjonærer enn i pionertiden. Mange av dem som reiste ut som pionerer hadde en teologisk utdanning eller de var sykepleiere eller lærere. De som i dag kommer inn i såkalt «lukkede land» gjør dette ofte i kraft av en profesjon som det er behov for i landet. De har tradisjonelt blitt kalt «teltnakere».⁹ Mange har f.eks. kommet inn i Kina som engelsklærere på helt vanlige statlige kinesiske universiteter. Andre har enkelte steder vært leger eller sykepleiere på statlige hospital, men noen har vært ingeniører i oljebransjen, og ikke minst har mange etablert egne bedrifter eller ulike kulturforetak som blir etterspurt i vertslandet. Å være kristent fagpersonell i en kontekst som er fremmed for kristen tro er krevende fordi en både skal drive noe som bør være økonomisk lønnsomt samtidig som en skal være et aktivt vitne om sin kristne tro. Dette har ført til andre krav til kvalifikasjonene for å bli misjonær. Det har også betydd at informasjonen om denne typen misjonsarbeid blir svært redusert og nedtonet av hensyn både til arbeidet, misjonsarbeiderne og eventuelt lokale mennesker som kommer til kristen tro og som i noen sammenhenger opplever store problemer knyttet til konvertering.

En årsak til at langtidsoppholdet på misjonsfeltene for mange familier er redusert, er også at misjonsfolket har stått i en ganske vanskelig misjonærbarndebatt de siste tiårene. Denne debatten har pekt på behovet for å dra omsorg for misjonærbarnebehov for tilhørighet og omsorg og deres rett og behov for utdanning.¹⁰ Svært mange misjonærfamilier reiser i dag hjem av hensyn til sine barns utdanning og svært mange misjonærbarne skoler rundt om i verden er i dag nedlagt.

Generelt kan en si at antallet utsendte misjonærer har minket og at antall år mennesker arbeider på misjonsfeltene er færre. Misjonærens profesjon er blitt endret. I mange av de tidligere misjonslandene har de nasjonale selv utdannede arbeidere. En trenger kanskje derfor «eksperter» i et partnersamarbeid. I enda «lukkede land» med unådde grupper av mennesker har en ofte behov for andre profesjoner enn tidligere: engelsklærere, ingeniører, forretningsfolk, kulturarbeidere osv. Behovet for langtidsarbeidere i misjonen ser ut til å variere med utsenderorganisasjonens fokus. I noen sammenhenger er det fortsatt behov for mennesker som kan stå i et misjonsarbeid over tid.

I dag finnes det imidlertid mange korttidsmisjonærer som reiser fra noen uker til et par år, enten som deler av et team eller alene for å utføre konkrete arbeidsoppgaver. En del av disse teamene er også flerkulturelle. Det er interessant at noen av de nyere misjonsorganisasjonene som trekker til seg unge mennesker sender mennesker i flerkulturelle team over forholdsvis kortere tid. En kan diskutere hvem som får mest igjen for disse oppholdene. Er det mottagerne av teamene, eller er det teamdeltakerne? Det synes imidlertid som de fleste av dem som i dag melder seg til langtidstjeneste i misjon har et korttidsopphold, ofte i et team, med seg i bagasjen. Det er imidlertid interessant å se at

⁹ Årsaken til at «misjonærer» som ikke kan bruke sin misjonærtittel i landet vedkommende jobber i er blitt kalt «teltnaker», skyldes at Paulus, NTs største misjonær i deler av sin yrkeskarriere livnærte seg av sin sekulære profesjon som teltnaker.

¹⁰ Misjonærbarndebatten startet her i landet på slutten av 1980-tallet og ble satt på en tydelig dagsorden av Berit Dahl med boka «Bortsendt» fra 1990. Den påpekte i særlig grad hvilke varige skader mange misjonærbarne fikk som følge av atskillelse fra foreldre enten på internatskoler eller ved å etterlates hos slektninger eller endog på barnehjem i Norge da foreldrene reiste til misjonsfeltene og ble borte i mange år.

den yngste misjonsorganisasjonen som er representert i mitt utvalg, startet med å sende ut korttidsmisjonærer, men sender i dag ut stadig flere langtidsarbeidere.

En del misjonsarbeidere kan pendle. Om misjonsarbeideren kommer til misjonslandet kanskje en eller to ganger i året, er dette økonomisk mye rimeligere enn om en vestlig person, eller en familie, skulle bodd på stedet over år. Dette er aktuelt der det finnes en etablert nasjonal kirke med nasjonal ledelse. I mitt utvalg sier Pinsemisjonen og Frie Venner at de har slike pendlere.

Nye metoder

Vestlig misjon har gjennom sin historie tidlig tatt i bruk moderne hjelpemidler for å kunne kommunisere med flest mulig, det være seg både radio, kassetter og tv. En av motorene i dagens raske globalisering er bruken av internett og sosiale medier. Alt dette blir i dag tatt i bruk også i misjonsarbeidet av den globale kirken både for å promotere misjonsarbeidet hjemme, kommunikasjon med misjonslandene og til undervisning av nye kristne. Det er også interessant at der mennesker kommer til tro i kontekster der konvertering representerer fare, kan mennesker opprette «digitale kirker» der de både kan chatte fritt med andre kristne på sitt eget språk, men også evangelisere blant sine egne uten fare for å bli sporet og funnet. Samtidig kan kristen misjon aldri erstattes av digitale hjelpemidler. Kristen tro er grunnleggende basert på kommunikasjon mellom mennesker.

Er misjonsforeninger et egnet hjelpemiddel for misjonen i dagens verden?

I pionertiden var misjonsforeninger moderne og rekrutterende. Misjonsselskap og misjonsforeninger er ikke lenger et nytt og moderne arbeidsredskap, tvert om blir det sett som utdatert og gammelmodig. Kvinnemisjonsforeningene synes i liten grad å la seg fornye. En må finne nye og moderne arbeidsredskap for å engasjere grasrota og den oppvoksende slekt i menighetene for misjon.

I dag jobber en mer i nettverk og det er blitt en trend med private individualistiske prosjekter. Dette gjelder både i tradisjonelt misjonsarbeid og kanskje enda mer i bistands/sosialt hjelpearbeid. De Frie Evangeliske Forsamlinger i utvalget mitt sa at enkeltmennesker i menigheten som hadde møtt et behov på reiser i utlandet, kunne bruke sitt menighetsnettverk og få sitt engasjement til å bli menighetens engasjement. Dette er nok enklere i kongregasjonalistiske¹¹ sammenhenger som har en tradisjon for at hver enkelt menighet er selvstendig med hensyn til misjonsutsendelse.

Det finnes blant ganske mange en skepsis til de større organisasjonene om at for mye av gitte midler forsvinner i administrasjonskostnader. Enkeltmenneskers «brennende hjerter» synes i dag å være mer en trend i tiden enn foreningene med medlemmer med «brennende hjerter». Støtte økonomisk og i forbønn skjer mindre gjennom organisasjoner og mer gjennom personlige nettverk. Det synes å være en trend bort fra de store folkebevegelsene som misjonsforeningene og allmennhumanitære organisasjoner var før 2. verdenskrig, til en mer «her og nå»-organisering. Denne kjennetegnes av at deltagerne ikke har sterk tilknytning eller identifisering med organisasjonen og bærer mer preg av egenorientering enn fellesskapsorientering. Dette sies om generelle sosiale organisasjoner som driver med folkehelse, men vi ser noe av den samme trenden i misjonssammenheng.¹²

¹¹ Kongregasjonalisme: hver enkelt menighet er selvstendig og ikke avhengig av et større kirkesamfunn med hensyn til lære eller andre spørsmål.

¹²https://www.idunn.no/st/2006/02/truet_frivillighet_og_forvitrede_folkebevegelser_en_diskusjon_av_hva_p_erspe

Vi kan oppsummerende si at vår verden i dag ikke har geografiske avstander som største hinder, men heller ideologier og andre religioner som er i vekst og som legger hindringer i veien for misjonsarbeid og menneskers adgang til å konvertere. Vestlig misjonsarbeid i dag er mindre enhetlig, mer knyttet til enkeltpersoners engasjement, mindre til foreninger og organisasjoner, mer til nasjonale og internasjonale nettverk. Arbeidsformene er mer basert på sosiale plattformer, mindre hindret av geografiske avstander, mer preget av internasjonalt samarbeid fordi vi er en del av en global kirke. For å nå unådde grupper, må misjonen bruke mennesker med andre profesjoner enn i tidligere tider. Vår største fiende er trolig sekulariseringen, som slukker «de brennende hjertene». Guds sendelsesoppdrag er fortsatt gitt den kristne kirken som i dag er global. Vi i Vesten er fortsatt en del av denne kirken. Vi har vært med på å gjøre den global, men oppdraget er fortsatt ikke fullført. Den vestlige misjonsbevegelsen har i stor grad møtt kritikk og erkjent sine feil fra pionertiden. I dag forventes det at vi gjør vår del av det arbeidet som fortsatt gjenstår for å gjøre alle folkeslag til disipler.

Konsekvenser for arkivering på bakgrunn av de nye trendene i misjonen og opplysninger fremkommet gjennom kontakt med representanter fra fem ulike misjonsorganisasjoner
Det er vanskelig å spå om fremtidens arkivering, men noe kan antydes.

De organisasjonene jeg har valgt ut, er «stikkprøver» og svært forskjellige: De Frie Evangeliske Forsamlinger (Frie Venner), Pinsevevnenene, Ungdom i Oppdrag, Misjonsalliansen og Normisjon. Grunnen til at disse ble valgt: Jeg ønsket å ha noen fra frikirkeligheten. Jeg ønsket De Frie Evangeliske Forsamlinger fordi de står på trappene til å bli en del av Pinsevevnenene. Jeg valgte Normisjon fordi de i 2001 ble til gjennom en sammenslåing av Santalmisjonen og Det norske lutherske Indremisjonsselskap. Jeg valgte Misjonsalliansen fordi de ikke har noe hjemmearbeid og er en misjonsorganisasjon som vektlegger diakonalt, ikke menighetsbyggende, arbeid. Ungdom i Oppdrag ble valgt fordi de representerer en ny generasjon av misjonsselskap. De er en norsk avdeling av et internasjonalt stort nettverk som har vært attraktivt for unge mennesker de siste tiårene. Til dels har de også vært rekrutterende for andre misjonsselskap.

Fra eksotiske gjenstander til avanserte digitale medier

Misjonen var i sin begynnelsefase arbeid på, sett med norske øyne, svært eksotiske steder og blant fremmede folkegrupper. Gjenstander fra disse folkegruppene er svært attraktive i noen av dagens misjonsarkiver: Fetisjer, gudestatuer og andre rituelle gjenstander, instrumenter osv.

I fremtiden blir trolig arkivene fylt med færre eksotiske gjenstander. Svært mange nordmenn har i dag vært på de fleste steder i verden, og de eksotiske menneskene har blitt våre naboer. Vi får trolig mer rikholdig billedmaterieell på ulike avanserte digitale plattformer. I dag når svært mye er «instant», også når det gjelder billedmaterieell, må vi være svært bevisste på hva som skal bevares. Hva skal tas vare på fra Twitter, Facebook og andre sosiale medier osv?

De organisasjonene jeg har valgt ut som «stikkprøver» hadde i utgangspunktet lite system på arkivering av sine historiske kilder, men en fellesnevner er at de ser behovet og at de leter etter hjelp til å løse det som de fleste opplever som «noe de *burde* få gjort.» Den yngste generasjonen av misjonsselskap, Ungdom i Oppdrag, har kommet ganske langt. Dette skyldes trolig at det meste av materialet fra deres norske pionerhistorie fra 1972, finnes på mer moderne hjelpemidler fra digitaliseringens startfase. I tillegg har de tilgang på personell som kan gjøre seg godt bruk av «den digitale verden». Dette kan love godt for fremtiden.

Overgangen fra en analog til en digital verden kan være kritisk og sårbar

Det meste av det historiske materialet som finnes i de ulike misjonsorganisasjonene består av historiske dokumenter som forteller om hva som har skjedd. Dette er nedskrevet på papir. **Det er svært viktig at ikke dette går tapt!** Det er av stor betydning at organisasjonene får hjelp til å arkivere slik at det også blir gjort tilgjengelig. Både Pinsevevnerne, De Frie Venner, Ungdom i Oppdrag og Misjonsalliansen sier at arkivene blir svært lite brukt, og Ungdom i Oppdrag sier at det ikke blir brukt fordi en ikke vet hva som finnes i lagrede pappesker. De har jobbet mye med å digitalisere og å gjøre materialet sitt tilgjengelig, og nå har de også tatt kontakt med Misjon- og diakon-arkivet for å få hjelp til å lage et arkiv.

Misjonsalliansen sier at det er prekært med hensyn til å ta vare på historisk materiale. Viktige ting kan gå tapt fordi vi ikke behersker denne overgangen mellom en analog og en digital verden. Fordi vi ikke har hatt systemer som har tatt vare på det eldre historiske materialet, har vi heller ikke system på det nye. Dette er et viktig poeng. I vår iver etter digitalisering må vi ikke glemme de gamle papirene! Samtidig må vi passe på at ikke disketter og minnepinner eller gamle datamaskiner med verdifullt materiale går tapt for oss. Trygge lagringsplasser er svært viktig i den digitale perioden vi nå har gått inn i. Det finnes hjelpemidler som kan få fram innholdet på de hjelpemidlene vi brukte i digitaliseringens barndom. Dette må være viktig både for norske organisasjoner og våre partnere i Det globale sør. Det som bevares i dag, lagres i «skyen».

Overgang fra organisasjon til enkeltpersoner og nettverk

Det ser ut til å være en trend at mye misjons- og bistandsarbeid i dag ikke lenger skjer i regi av misjonsselskap, men er blitt svært oppdelt og utført av enkeltmannsforetak med støtte i personlige nettverk. Dersom disse nettverkene og enkeltpersonene ikke er bevisste på å ta vare på historisk materiale, kan mye gå tapt.

Fra norske til nasjonaliserte kirkers rapportering

I dag fungerer kirker i gamle misjonsland som partnere med sine norske misjonsselskap. Informasjonsflyten skal være gjensidig, og det er viktig at begge parter tar vare på materiale av historisk verdi. Min lille «stikkprøve» blant norske misjonsselskap har vist at vi i liten grad har vært gode rollemodeller med hensyn til å modellere betydningen av å ta vare på historisk materiale. Pinsevevnerne, Frie Venner, Misjonsalliansen og Ungdom i Oppdrag sier at de ikke har felles retningslinjer for bevaring av historisk materiale. Fra Normisjon har jeg ikke fått oppgitt om slike retningslinjer finnes. Dette viser at det er et stort behov for oss å få retningslinjer på plass, og trolig er dette behovet like stort for våre partnere i sør. Nå har imidlertid Det globale sør i stor grad fått del i den digitale teknologien og kan kanskje være aktive i å dokumentere nye prosjekt og lagre dette forsvarlig.

Det er vesentlig at overgangen til selvstendige, nasjonale kirker dokumenteres, likeså overføringen av norskdrøvede prosjekter til nasjonale. Her må begge parter samarbeide om bevaring av materiale. Det fortsatte samarbeidet mellom likeverdige partnere må også dokumenteres.

Fra misjonshistorie til kirkehistorie

Det som er norsk misjonshistorie er våre søsterkirkers og partners kirkehistorie. Det er derfor svært vesentlig at våre misjonsarkiver blir gjort tilgjengelig for dem.

Misjonærer og organisasjoner sitter trolig inne med et stort billedmateriale fra de ulike misjonsfeltene. Vi har antagelig bilder av nasjonale arbeidere som ikke finnes verken hos disse arbeidernes slektninger eller i deres kirker i det hele. Det er viktig at dette rikholdige billedmaterialet digitaliseres og blir gjort tilgjengelig både for brukere av våre arkiver og kanskje aller mest for våre søsterkirker.

Misjonærer og «venner av misjonen» vil trolig sitte på mange «fellesbrev» som er sendt til støttespillere og som vil inneholde mye god og hverdagsnær informasjon om det daglige misjonsarbeidet, som ikke på samme måten fanges opp i mer offentlige rapporter og dokumenter. Dette vil selvsagt også gjelde mange private brev. Her kan kanskje mye god informasjon være gjemt fortsatt i vanlig brevform så vel som på disketter, minnepinner og datamaskiner med utrygg lagring.

Rapportering fra «lukkede land»

Det går fram av dette dokumentet at en trend i dagens misjonsarbeid er at arbeid blant unådde til dels skjer i såkalte «lukkede land». Dette betyr mye for flyten av informasjon av svært sensitivt materiale. Det blir derfor ekstra viktig hva som blir arkivert av informasjon for ettertiden, at dette gir et fullstendig bilde av arbeidet. Det som kommer fram i misjonsblader og på offentlige hjemmesider vil ikke gi god nok dekning av hva som skjer i dette arbeidet.

Hvor fins materialet?

Alle mine informanter i organisasjonene sier at det meste av materialet er å finne på organisasjonenes hovedkontor. Et unntak er de to organisasjonene som har fusjonert, eller er i ferd med å gjøre det: Santalmisjonen har fusjonert med Det norske lutherske Indremisjonsselskap. Santalmisjonens materiale er å finne nedpakket på den tidligere misjonsskolen Gå Ut Senteret i Hurdal. De Frie Venner som nå forsøksvis skal fusjonere med Pinsevennene, har sitt materiale på Oven leirsted i Råde.

Hva slags materiale?

Pinsevennene, De Frie Venner og Ungdom i Oppdrag henviser til sine misjonsblader som de alle har tilgjengelig og digitalisert på sine hovedkontorer. Alle disse henviser også til bladene som de sikreste kildene til historisk kunnskap om deres organisasjons arbeid. Normisjon og Misjonsalliansen utgir også blader, selv om de ikke er blitt nevnt eksplisitt i samtaler eller korrespondanse. Ellers vil alle på sine hovedkontor ha lagret styreprotokoller, viktige vedtak og samarbeidsavtaler og korrespondanse mellom misjonærene og hjemmeledelsen. Både Pinsevenner og Frie Venner har sendt ut sine misjonsarbeidere fra lokale menigheter. Det betyr at viktig historisk materiale også kan finnes lokalt. Det samme vil gjelde ved den enkelte base hos Ungdom i Oppdrag. Samtidig sier alle tre at mye materiale er overført til hovedkontor eller hovedbase. Misjonsalliansen som ikke har annet hjemmearbeid enn hovedkontoret, sier at de har mye materiale der, men de kan ikke si hvor mye som finnes på det de kaller utfasede gamle misjonsfelt. De har der etterlatt seg hospitaler, barnehjem og også kirker, f.eks. på Taiwan og i Japan, men de vet ikke hvor mye de lokale på hvert sted har bevart av materiale.

Litteraturliste

Agøy, Berit Hagen (2017, 31. januar). Misjonskvinne og samfunnsmenneske. Hentet fra <https://nms.no/nyhet/misjonskvinne-og-samfunnsmenneske>

Andreassen, Tone Alm (2006). Truet frivillighet og forvitrede folkebevegelser? En diskusjon av hva perspektiver fra studier av sosiale bevegelser kan tilføre forskningen om frivillige organisasjoner. *Sosiologisk tidsskrift*, 14(02), 146-170. Hentet fra <https://www.idunn.no/st/2006/02/truet-frivillighet-og-forvitrede-folkebevegelser-en-diskusjon-av-hva-perspe>

Dahl, Berit (1990). *Bortsendt. Om barn mellom kulturer*. Oslo: Universitetsforlaget

Danbolt, Erling (1947). *Misjonstankens gjennombrudd i Norge. I Misjonsappellenes tid 1800-1830*. Oslo: Egede-instituttet

Eskilt, Ingrid (2012). Misjonærkallet og kulturens subjektive vending. *Norsk Tidsskrift for Misjonsvitenskap*, 66(1), 4-22

Goheen, Michael W. (2014). *Introducing Christian Mission Today*. Downers Grove: IVP Academic

Haug, Kari Storstein & Tomas Sundnes Drønen (2020). *En global kirke i endring*. Utkast til ny lærebok i missiologi, upubliseret

Jørgensen, Knud (2004). Misjon og kirke. I Berentsen, Jan-Martin, Tormod Engelsviken, Knud Jørgensen (Red.) *Missiologi i dag*. Oslo: Universitetsforlaget (295-326)

Jørgensen, Knud (2017, 20. april). Misjonærene – bedre enn sitt rykte. *Vårt Land*. Hentet fra <http://www.verdidebatt.no/innlegg/11682596-misjonaerene-bedre-enn-sitt-rykte>

Mikaelsson, Lisbeth (2003). *Kallets Ekko. Studier i misjon og selvbiografi*. Kristiansand: Høyskoleforlaget

Nielssen, Hilde, Inger Marie Okkenhaug, Karina Hestad Skeie (2011). Introduction. I *Protestant Missions and Local Encounters in the Nineteenth and Twentieth Centuries. Unto the Ends of the World*. Leiden: Brill, 1-22.

Norseth, Kristin (2007). «La oss bryte over tvert med vor stumhet!». *Kvinnens vei til myndighet i de kristelige organisasjonene*. Avhandling. Oslo: Det teologiske menighetsfakultet

Weihe, Hans-Jørgen Wallin, Nils Egede Bloch-Hoell, Tormod Engelsviken (2019, 25. april). Kristen misjonsvirksomhet. *Store norske leksikon*. Hentet fra https://snl.no/kristen_misjonsvirksomhet

Weihe, Hans-Jørgen Wallin (2019, 2. mai). Norsk misjonshistorie. *Store norske leksikon*. Hentet fra https://snl.no/norsk_misjonshistorie

Del 2: Arkiv og utviklingstrekk fra norsk diakonal virksomhet

Begrepsmessige utfordringer

Arkiver fra norske diakonale virksomheter er bevart dels i offentlige og dels i private arkivinstusjoner. En del er også bevart hos den arkiv-skapende institusjon, i større eller mindre grad i ordnet stand. Fordi mange diakonale institusjoner i dag er en del av offentlige helse- og sosialplaner, følger disse institusjonene lovpålagte retningslinjer for avlevering til offentlige arkiver. Dette gjelder særlig institusjoner innenfor spesialisthelsetjenesten. Institusjonene er private men med en betydelig offentlig støtte, statlig eller kommunal.

Mange diakonale institusjoner og organisasjoner har også en forholdsvis lang historie. Fremdeles er det flere livskraftige institusjoner som ble startet i andre halvdel av 1800-tallet og begynnelsen av 1900-tallet. Selv om det meste av det diakonale arbeidet forekom i det vi vil kalle private eller ideelle institusjoner og organisasjoner, var det også mye diakonal virksomhet innenfor rammen av Den norske kirke. Fordi kirken var en del av statsapparatet ble arkivmateriale tatt vare på i offentlige arkivinstusjoner.

Begrepene diakoni og diakonalt blir ikke alltid brukt om denne tjenesten.

Knut Aukrust gir i avhandlingen "Prest, prost, enkemann, fattigmann - ": en studie av kirkelig sosialt arbeid i Norge fram mot 1914», Oslo 1990, en oversikt over de institusjoner og tiltak som eksisterte fram til Grunnlovsjubileet i 1914. Det bygger på et materiale som er innsamlet av Den norske kirkes prester og som beskriver det kristelig sosiale arbeidet som foregår i deres respektive distrikter. Dels vil dette være arbeid som foregår som en del av det statskirkelige menighetsarbeidet og dels i forlengelsen av dette som frivillig virksomhet som bygger opp om den offisielle kirkes arbeid. (RA/ S-1007 / D / Dc / L0277 / 0001)

Et eksempel kan arkivmateriale etter det kristeligsosiale arbeidet i Ås menighet være. (SAO/ A-2027 / D / Do / L0001 / 0019)

Betegnelsen «kirkelig sosialt arbeid» sier noe om at selve diakonibegrepet ikke synes særlig innarbeidet i denne første perioden fra 1850 og frem til 1920, ja kanskje så langt frem som til 2. verdenskrig. Dette er selvsagt en metodisk utfordring når man skal orientere seg arkiv-messig i dette materialet. Den «kristelige kjærlighetsgjerning» var også et begrep som ble brukt om denne tjenesten, kanskje særlig for å poengtere dens egenart i forhold til sosialhjelpsstatens fremvoksende tilbud fra 1870-tallet og fremover. Ellers vil den enkelte virksomhetens navn gi et signal om egenart og navnet er ofte knyttet til den hovedutfordring institusjonen valgte å løse.

To begreper er imidlertid mer vanlige; diakonisse og diakon. Utdanning og innarbeidelse av disse tjenestene ble etter hvert fra slutten av 1860-tallet et viktig anliggende, ikke minst for indremisjonsbevegelsen. Diakoner og diakonisser gikk inn i en rekke stillinger dels kirkelige i regi av frivillige kristne institusjoner, men også sekulære.

Avgrensninger

En enkel måte å avgrense og inndele det diakonale arbeidet på er ved å sondre mellom menighetsdiakoni, institusjons/organisasjonsdiakoni og internasjonal diakoni.

Menighetsdiakonien er arbeidet som foregår på grunnplanet i Den norske kirkes menigheter og i frikirkenes menigheter og er en integrert del av menighetens samlede virksomhet.

Institusjons- og organisasjonsdiakonien foregår innenfor rammene av en eller annen form for separat institusjon eller organisasjon som har et diakonalt formål. Ser man på forholdene i vår tid, hadde man ifølge en oversikt utarbeidet i 2008, ca. 5500 behandlingsplasser i diakonale institusjoner, fordelt på nesten 150 ulike institusjoner. Det dreier seg om plasser innenfor somatisk og psykisk helsevern, rusmiddelomsorg, barnevern og pleie- og omsorgsvirksomhet. De fleste av institusjonene drives av selvstendige kristne diakonale institusjoner, stiftelser osv. innenfor Den norske kirke. En del drives av menigheter innenfor Den norske kirke og en del drives av virksomheter utenfor Den norske Kirke. (Olav Helge Angell: Kyrkja som velferdsaktør: religiøst forankra institusjonsverksemd i helse- og sosialsektoren: Institusjonsdiakonien i Noreg, Oslo 2011.) Hertil kommer en rekke mindre prosjekter i ulike organisasjoners regi, som for eks. Kirkens bymisjon.

Den siste kategorien er det man kaller *internasjonal diakoni*, altså ulike former for bistandsarbeid, og evt. Nødhjelpsarbeid som gis utenfor landets grenser.

Det har her skjedd en endring etter 2. verdenskrig. En del av de mindre institusjonene har opphørt eller har blitt overtatt av større. Det har også skjedd sammenslåinger, men også noen nydannelser. Hvorvidt alle de 150 institusjonene som er nevnt i oversikten, utgjør arkiv-skapende enheter er usikkert. Det gjelder trolig de aller fleste. Tidligere var det ofte slik at en organisasjon som ble grunnlagt og fikk et ansvarlig styre, lot dette styret også være styre for knoppskytinger av nye undervirksomheter. Et hovedstyre kunne være skolestyre eller sykehusstyre. Etter hvert ser man

imidlertid en differensiering, der man som følge av lover og retningslinjer eller relasjoner til statlige og offentlige organer, at det opprettes egne styrer som fører til at tiltakene blir selvstendige arkivskapende enheter. Etter at en rekke diakonale institusjoner hadde hatt sykepleierutdanning som var organisert som en del av hovedvirksomheten, ble det i 1949, som følge av ny lovgivning for sykepleierutdanningen, fastslått at skolene skulle ha egne styrer og ledelse. Disse ble nye arkivskapere.

Det blir dermed en utfordring å avgrense hva som bør vektlegges av arkiver fra diakonal virksomhet og en utfordring når det gjelder å finne frem til diakoniarkiver i ulike baser. I Norge har man imidlertid et lederforum kalt «diakoniledermøte», som består av lederne for de 17-18 «største» diakoninstitusjonene og -organisasjonene i Norge. I tillegg består møtet også av representanter fra Kirkerådet og Sjømannskirken. Vi vil her ta utgangspunkt i denne rammen, men også se litt videre. Det betyr imidlertid at det også finnes arkiver fra diakonal virksomhet innenfor andre mindre eller fler-funksjonelle institusjoner og organisasjoner. Et frikirkesamfunn kan for eks. som en del av sin virksomhet, ha et diakonalt arbeid. Dette kan i større eller mindre grad være utskilt som egen arkivenhet. En stor bevegelse som Frelsesarmeen er heller ikke representert her. Frelsesarmeen har et betydelig kristelig sosialt arbeid innenfor en rekke sosiale områder. Det samme gjelder Den katolske kirke, Metodistkirken og Adventist-kirken.

En nærmere oversikt av det viktigste diakonale arbeidet vil bli gitt senere.

Institusjoner som forvalter arkiver fra diakonal virksomhet

Arkiver fra diakonal virksomhet er å finne i alle typer arkivinstitusjoner. Fordi mange arkiver er sprunget ut av privat virksomhet og ikke omfattet av den til enhver tid gjeldende arkivlovgivning, synes det ikke å være en systematikk i avlevering og oppbevaring. Noen diakonale institusjoner og organisasjoner er landsdekkende, mens andre er knyttet til byer eller lokale steder. Slik sett «sogner» arkivene til ulike typer arkivinstitusjoner. For en del år siden overførte Diakonhjemmet sykehus alle medisinske journaler til Riksarkivet. Disse ble imidlertid senere flyttet til Statsarkivet i Oslo. Andre deler av denne institusjonens arkiver, som sakarkiver er oppbevart i MDA-arkivet. Arkivet er dermed delt mellom ulike arkivinstitusjoner.

Arkivverket

Det synes ikke å være mange arkiver fra diakonal virksomhet i Riksarkivet. Et eksempel er imidlertid arkivet etter Kirkens Nødhjelp. (RA/PA-1641) Det fremgår av beskrivelser på Arkivportalen.no at materialet er avlevert i flere omganger, men at det eldste og nyeste materialet fra organisasjonens styrende organer foreløpig ikke er avlevert. Et annet er arkivet etter Norsk Misjon blant hjemløse som etter hvert skiftet navn til Kirkens sosialtjeneste og som nå har navnet Stiftelsen Crux. (RA/PA-0793 - Norsk Misjon Blant Hjemløse). Begge disse er organisasjoner som er landsdekkende.

I tillegg til dette kommer materiale fra de såkalte Sentralkirkelige rådene i Den norske Kirke. Kirkerådet er sammen med Mellomkirkelig råd og Samisk kirkeråd et av de sentrale råd under Kirkemøtet i Den norske kirke. Kirkerådet ble opprettet ved lov i 1969, som en videreutvikling av Bispedømmerådernes fellesråd av 1953, og nyordnet i 1984 – samtidig som Bispedømmerådernes fellesmøte ble omdannet til Kirkemøtet. Avdelinger innenfor denne rådsstrukturen har på ulikt vis arbeidet med diakoni og samfunnsspørsmål. Dette er i og for seg ikke utøvende diakonal virksomhet, men en viktig virksomhet på et overordnet plan, der grunnlagsspørsmål, teologi og strategier drøftes og forberedes for besluttede organer. I neste omgang blir dette retningsgivende for lokalplanet og for institusjoner utenfor den formelle kirkestruktur. De ulike selvstendige institusjonene og organisasjonene i diakoni ser seg svært ofte som en forlengelse eller et supplement til kirkens eget

arbeid og referansene til det som kirkelige organer vedtar gir disse institusjonene en bedre kirkelig legitimitet.

På menighetsplan i Den norske kirke har det vært drevet en eller annen form for kristelig sosialt arbeid alltid, men det er særlig i perioden fra midten av 1850-tallet at man ser nye frittstående tiltak. Det kan ha vært gjennomført av diakonisser, menighetssykepleiere eller diakoner, men fremstår som menighetens arbeid. Ikke sjelden var det opprettet frivillige foreninger til støtte for dette arbeidet, slik som diakoniforeninger, diakonat, menighetspleieforeninger og diakonisseforeninger. De samlet inn betydelige beløp og utgjorde en viktig del av det frivillige arbeidet i bygd og by. Arkiver etter disse foreningene kan man gjenfinne i både offentlige og private arkiver.

Regionale og kommunale arkiv

En rekke «diakonale» arkiver er avlevert statsarkiver, interkommunale arkiver osv. Det dreier seg dels om landsdekkende institusjoner der hovedsetet kan være i Oslo og der avdelinger kan være rundt om i landet. I slike tilfeller kan hovedadministrasjonens arkivmateriale være plassert ved Statsarkivet i Oslo mens avdelingsarkiver kan være avlevert til regionale arkiver. Eksempler på dette kan være organisasjonen Blå Kors sine arkiver og også Kirkens bymisjons arkiver er oppdelt på denne måten. Arkivet etter en institusjon som Nærlandheimen, en tidligere institusjon for arbeid med psykisk utviklingshemmede, drevet av Det norske Diakonforbund, i Rogaland er avlevert Interkommunalt arkiv i Rogaland. (K-100321 - Rogaland fylkeskommune – Nærlandsheimen). Modum Bads nervesanatorium har inngått en avtale med Drammen By-arkiv når det gjelder ordning. Etter hvert vil man ta stilling til hvor dette arkivet skal plasseres.

Sjømannskirken, Norsk kirke i utlandet som ble grunnlagt i 1864, har sitt hovedkontor i Bergen og et ellers verdensvidt arbeid som også har et betydelig diakonalt innslag, har avlevert en rekke arkiver til statsarkivet i Bergen. For eks. SAB/ A-519.

Misjons- og diakoniarkivet (MDA), VID

De diakonale arkivene som er deponert i MDA skriver seg først og fremst fra tre store diakoninstitusjoner i Norge; Det norske Diakonhjem, Stiftelsen Diakonova (tidligere Menighetssøsterhjemmet) og Bergen Diakonissehjem. Dette er virksomheter som ble grunnlagt i siste halvdel av 1800-tallet og begynnelsen av 1900-tallet. Det som også kjennetegner disse institusjonene er kombinasjonen av ulike aktiviteter. Dels fremtrer de som utdanningsinstitusjoner og dels som helseinstitusjoner innenfor spesialisthelsetjenesten. Virksomhetene starter i det små men differensieres og utvikles etter hvert til betydelige enheter. Ved etableringen av VID vitenskapelige høgskole der disse institusjonene er medeiere, sammen med bl.a Det norske Misjonsselskap, var det naturlig at de diakonale institusjonenes arkivmateriale ble tilordnet det godt etablerte Misjonsarkivet. Diakonhjemmet var allerede før etableringen av VID i gang med et arkivprosjekt, dels finansiert av institusjonen selv og dels ved midler fra Norsk kulturråd og Riksarkivet. For tiden har MDA ca. 20 ulike diakoniarkiver med til sammen 500 hm.

Andre bevaringsinstitusjoner

Uten at det er foretatt en komplett systematisk gjennomgang er det ikke vanskelig å finne eksempler på at arkivmateriale fra diakonal virksomhet kan finnes i så vel museer som i bibliotek og historielag.

Det kan dreie seg om personarkiver, virksomhetsarkiver, institusjonshistoriske samlinger, der gjenstander, biografisk materiale og den samfunnsmessige ramme er fremstilt på ulikt vis.

Etter Diakonhjemmets grunnlegger, Hartvig Halvorsen, kan man i Håndskriftsamlingen ved nasjonalbiblioteket, finne forelesningsmanuskript og notatbøker.

Diakonissehuset Lovisenberg har nyåpnet sitt museum der diakonissebevegelsen i Oslo blir presentert. Diakonhjemmet i Oslo har også en presentasjon av sin historie i «Historiens gang», en montasje som viser utviklingen av institusjonen gjennom bilder og gjenstander.

Nevnes må også Frelsesarmeens historiske selskap, (https://no.wikipedia.org/wiki/Frelsesarmeens_Historiske_Selskap), opprettet i 2011 for å ta vare på ulike sider av Frelsesarmeens historie i Norge.

Arkiv i virksomhetene

Enkelte institusjoner eller organisasjoner har valgt å beholde sine arkiver innenfor institusjonen/organisasjonens egne rammer. En slik institusjon er Diakonissehuset Lovisenberg i Oslo. Institusjonen ble grunnlagt i 1868 og har dermed en lang historie innenfor diakonien i Norge. Historien er også godt dokumentert gjennom monografier og avhandlinger og det er også bygget opp et museum på basis av virksomheten. Arkivene er ordnet og tilgjengelige men er foreløpig ikke knyttet til en offentlig eller privat arkivinstitusjon. Det samme gjelder til dels Betanien-institusjonene som er knyttet til Metodistkirken i Norge. Frelsesarmeen i Norge er ikke representert i Diakoniledermøtet, men har et omfattende diakonalt arbeid. Det oppgis at det omfatter 5-6000 enheter og utgjør ca. 100 hm. Organisasjonen har også et omfattende musikkarkiv.

En slik løsning representerer som kjent både en styrke og en svakhet. Styrken er at arkivmaterialet ofte blir forvaltet av personer med god kjennskap til institusjonens historie. Disse har kunnskaper og interesse for saksområdet som forskere og andre brukere kan dra stor nytte av. Svakheten er den bredere offentlige tilgjengelighet man kan gå glipp av og sårbarheten når sentrale personer faller fra eller trekker seg fra arbeidet.

Oppsummering om arkiv fra norsk diakonal virksomhet

Hovedinntrykket er at den historiske bevisstheten er stor i mange diakonale institusjoner og organisasjoner. Det kommer blant annet til uttrykk i forbindelse med historiske jubileer der det blir igangsatt bokutgivelser og historiske markeringer. I den forbindelse innser man også betydningen av sakssvarende dokumentasjon og ordnede arkiver. Utfordringen har imidlertid vært at arkivarbeid har vært et nedprioritert område når knappe ressurser skal fordeles i institusjonenes arbeid. Noen institusjoner har avlevert alt eller deler av sitt arkivmateriale til ulike institusjoner i arkivverket. Andre har satset på at ildsjeler har ordnet stoffet etter beste evne. Det å avlevere arkivmaterialet til en ekstern institusjon kan føles vanskelig når institusjonen fremdeles er i full drift. For enkelte oppleves det verdifullt med en nærkontakt til eksterne brukere gjennom ulike former for forskning eller bruk av materialet. Bruk av historisk materiale i forbindelse med ulike interne former for saksbehandling forekommer også.

Det er grunn til å tro at overgangen til elektronisk arkivering egentlig ikke gjør utfordringene mindre. Det å etablere et elektronisk sakarkiv kan bli en utfordring for mange.

Økonomien spiller her generelt en vesentlig rolle. Mange diakonale institusjoner og organisasjoner lever av innsamlede midler og har ellers en nøktern finansiering. Da står ikke profesjonelt arkivarbeid eller ressurser til arkivar øverst på listen av nødvendige prosjekter. Det man ser er imidlertid at en del søker ekstern finansiering slik at man kan komme i gang med ordning og registrering. Dette krever imidlertid at noen i institusjonen eller organisasjonen fremmer ideen.

Samfunnsanalyse

Generell innledning

Ser man det diakonale arbeidet innenfor en samfunnsmessig kontekst, har det alltid vært en relasjon mellom diakonien og det samfunn den drives innenfor. Den er en del av den generelle samfunnsutviklingen, spesielt innenfor helse- og sosialomsorgen. I sosialhjelpsstatens tid fra ca. 1870 og frem til 1920 var diakonien pioner på en rekke områder innenfor omsorg og behandling, mens den i velferdsstatens tid, særlig etter 2. verdenskrig noe forenklet kan sies å være et supplement og enkelte ganger et alternativ til den offentlige omsorg. Hele tiden har imidlertid diakonien fastholdt sin ideelle egenart, selv om det har skjedd en viss form for tilpasning til det moderne samfunns tenkesett. Den nordiske velferdsmodellen har imidlertid ikke et så stort omfang av privat og ideell virksomhet som det man ser i Europa lenger sør, der subsidiaritetsprinsippet er mer dominerende. Allikevel ser man også i Norge at ideell virksomhet etter hvert trekkes inn i sterkere grad for å fylle det voksende behov for tjenester og for å bidra til et mer differensiert tjenestetilbud. Diakonien sees også på som et viktig bidrag til frivilligheten i lokalsamfunnet og man ser mange interessante prosjekter mellom ulike aktører.

Status og utviklingstrekk for norsk diakonal virksomhet i Norge og utlandet

Historisk bakgrunn

Med diakonal virksomhet tenker man seg i videste forstand det arbeidet som springer ut fra Kirkens diakonale oppdrag. I Den norske kirke defineres dette slik:

«Diakoni er kirkens omsorgstjeneste. Den er evangeliet i handling og uttrykkes gjennom nestekjærlighet, inkluderende fellesskap, vern om skaperverket og kamp for rettferdighet.» (Plan for diakoni i Den norske Kirke, Kirkerådet, 2007)

Historisk sett er det som i dag i særlig de lutherske kirkene kalles diakoni, en integrert del av kirkens liv fra den ble grunnlagt. Tanken om omsorg og nestekjærlighet ble en sentral del av det kristne budskap fra starten, og ga seg uttrykk på mange ulike måter overfor mennesker i nød.

Andre kirker har andre betegnelser på denne virksomheten. Den katolske kirke har samlet mye av sitt nestekjærlighetsarbeid innenfor rammene av organisasjonen Caritas. De anglikanske kirkene bruker betegnelsen charity-work eller service. Begrepene «diakoni» og «diakonal» er dermed ikke nødvendigvis forstått i den verdensvide kirke.

Det man imidlertid ser historisk sett, er at kirkens helt fra starten var ansvarlig for denne tjenesten. Det dreide seg ikke om tilfeldige enkeltinitiativer. Innenfor rammene av menighetsfellesskapet ble det utviklet hjelpeordninger for ulike målgrupper og etter hvert som klostrene ble dannet fra 300-tallet ble en del av hjelpen mer institusjonalisert. Det første kristne hospitalet i vesten kom på slutten av 300-tallet.

Fordi kirke og stat ble så sammenvevet fra midten av 300-tallet, og kirken etter hvert utover i middelalderen hadde en god organisasjonsstruktur, ble mye av omsorgsarbeidet organisert av denne. I grove trekk var dette en ordening som fungerte helt frem til reformasjonen i Norge. Da ble som andre steder, mye av det kirkelige sosiale arbeidet overført fra kirkelige til offentlige institusjoner, som en følge av at kongen tok klostre og eiendommer og la disse under kronen. Men selv med et statskirke-system hadde kirken en sentral rolle i gjennomføringen av fattighjelpen.

Et nytt trekk ble imidlertid innført ved pietismen. Det var opprinnelig en tysk bevegelse som kom til flere lutherske land, bl.a. Norge fra slutten av 1600-tallet. Enkelt sagt var pietistene opptatt av at troen var et dypt personlig anliggende, og den burde i sterkere grad enn hva som var tilfellet, føre til handling og få konsekvenser for enkeltmennesker og samfunn. Innenfor rammene av den etablerte kirken ble det som en følge av dette, dannet fellesskap som tok opp sosiale og pedagogiske oppgaver. Undervisning og omsorg for barn og unge ble et sentralt virksomhetsområde. Det ble bygget Waisenhus for forsømte barn og skolevirksomhet ble utviklet. Slik dannet pietismen, sammen med opplysningstiden et hundreår senere og engelsk assosiasjons- og foreningstenkning, et grunnlag for det man kaller 1800-tallets diakonale fornyelse på det europeiske kontinent og i Norden.

Mange av de organisasjoner og institusjoner som i dag kalles diakonale ble innenfor den «lutherske verden» grunnlagt i løpet av 1800-tallet. Tiden var preget av trangen til å sette i gang ulike virksomheter der det offentlige ikke tok initiativer. Det ble etter mønster av engelsk foreningstenkning utviklet arbeid på en rekke samfunnsområder. Det var opplysningsvirksomhet og skolevirksomhet og mye ble gjort for å forbedre helsestellet.

Et typisk eksempel er den tyske presten Theodor Fliedner (1800-1864). Han var preget av pietistiske og opplysningsteologiske strømninger. På reiser til Nederland og England kom han i kontakt med reformerte kirker som drev diakonalt og sosialt arbeid, blant annet utført av diakonisser. I England kom han i kontakt med Elisabeth Frey som arbeidet for en forbedring av fengselsvesenet. Vel tilbake i Tyskland ble han engasjert som fengselsprest og med basis i menigheten i Kaiserswerth utenfor Düsseldorf, satte han i gang et etterverns arbeid for frigitte kvinnelige fanger. Han fikk etablert et lite sykehus og han engasjerte seg også i barnas skolegang. Til all denne virksomheten trengte han medhjelpere og han satte i gang opplæring av unge kvinner dels til helse- og sosialarbeidet og dels til den pedagogiske virksomheten. Ut av dette kom den første sykepleierutdanning og den første lærerutdanning for kvinner Tyskland. Fliedner kalte dem diakonisser og diakonissene fikk stor betydning for utviklingen av sykepleieryrket. I dette miljøet ble den norske pioneren Cathinka Gullberg utdannet og den legendariske sykepleiegrunnleggeren Florence Nightingale fikk også viktige impulser til sitt arbeid gjennom to opphold i Kaiserswerth. Diakonissebevegelsen som etter hvert fikk omfattende utbredelse i en rekke lutherske land både i og utenfor Europa fikk stor betydning for standarden i sykepleien. Denne virksomheten hadde tidligere blitt gjennomført av ufaglærte personer men ble etter hvert stadig mer profesjonalisert. Diakonissene gikk ikke bare inn i kirkelige institusjoner men også i offentlige. Det var en viss diskusjon om man burde differensiere utdanningen for disse to formålene, men Fliedners linje seiret her, nemlig den tanken at kirken gjennom diakonissene fikk et visst innpass i det offentlige helsestell. Selve faget sykepleie emansiperte seg imidlertid snart ut av de diakonale rammene og ble et selvstendig fag, om enn i stor grad preget av religiøse personligheter og av en viss kallstenkning.

Diakonissebevegelsen skapte også en ny sosial posisjon for ugifte middelklassekvinner som ikke tidligere hadde hatt noen muligheter i yrkeslivet. Den status sykepleieryrket og læreryrket ga var noe nytt. Men den måten diakonissehusene ble organisert på skapte etter hvert en umoderne livsform. Selv om mange sterke kvinneskikkelser var knyttet til institusjonene var de som regel alltid ledet av menn. Det ble også utviklet og innarbeidet et lydighetsprinsipp som ikke alltid var så enkelt å forene med den samfunnsmessige utviklingen. Etter hvert fikk man av disse grunnene og sannsynligvis også flere, vanskeligheter med rekrutteringen til disse institusjonene. Det man ser er at institusjonene består mens diakonisse-elementet er sterkt svekket og endret.

En annen av disse tyske pionerene var Johann Hinrich Wichern (1808-1881). Han er kjent for etableringen av en indre misjon som en del av kirkens arbeid og han startet også en utdanning av diakoner som kunne gå inn i ulike oppgaver i kirke og samfunn.

Tanken om en indre misjon var viktig fordi kirken var i ferd med å miste grepet om det såkalte «sosiale spørsmålet» på midten av 1800-tallet. Prestene måtte ned av prekestolene og bli konfrontert med alminnelige menneskers sosiale nød mente Wichern. Løsningen skulle være en indremisjon med vekt på diakonalt arbeid. I 1849 ble det holdt et stort kirkemøte i Wittenberg der Wicherns tanker fikk bred tilslutning og dette ble starten på en bredt anlagt sosial bevegelse som også strakte seg utover Tysklands grenser. Christiania Indremisjon ble opprettet i 1854 og man satte straks i gang en rekke diakonale hjelpetiltak. Den nåværende Kirkens bymisjon har sine røtter i denne tradisjonen. Det ble videre etter Wicherns ide opprettet en rekke såkalte diakonhjem, som dels drev ulike former for sosial virksomhet samtidig som man drev utdanning til diakonal tjeneste.

All denne virksomheten var organisert utenfor rammene av den formelle kirke. Som organisasjoner, institusjoner og tiltak sto disse virksomhetene fritt til å forme sitt eget arbeid. En gjennomgangstone var allikevel at diakonien var en del av kirkens ansvar og forpliktelse. En Plan for diakoni i Den norske Kirke ble allikevel ikke vedtatt av Kirkemøtet før i 1987. I denne planen beskrives det teologiske fundamentet for diakonien og hvordan arbeidet bør organiseres. Planen har senere blitt revidert og fornyet. Den norske kirke tar med denne planen i større grad enn tidligere diakonien inn som en formell del av kirkens oppdrag. Den målbærer viktigheten på en ny måte og bidrar til felles premisser og grunnlagstenkning.

Også de såkalte frikirkene var aktive på det diakonale området fra midten av 1800-tallet. Ikke minst reiste katolikkene sykehus og institusjoner og det samme gjorde metodister og adventister.

Diakoni i en samfunnsmessig kontekst

Et viktig perspektiv når man ser på diakoniens historiske utvikling fra midten av 1800-tallet er forholdet til det offentlige helse- og sosialvesen. Det diakonale arbeidet i andre halvdel av 1800-tallet skjedde innenfor rammene av en bedre organisert sosialhjelpstat. Særlig etter 1870 fikk staten bedre grep om det såkalte «sosiale spørsmål». De diakonale organisasjoner og institusjoner spilte imidlertid en viktig rolle som supplement og til dels hovedansvarlige på mange områder. Noen institusjoner startet som private men ble etter hvert overført til det offentlige. Et eksempel er det som nå er Statens senter for epilepsi. Det ble opprinnelig startet på 1890-tallet av en av de første diakoner som ble utdannet i Norge, Lars Waale. Etter utdannelsen dro han til Tyskland, til institusjonen Bethel ved Bielefeld. Her var det bygget opp en stor institusjon som behandlet og hadde omsorg for epileptisk syke. Waale tok med seg lærdommen hjem og startet et hjem i Oslo. Dette ble etter hvert flyttet til Bærum, der Solberg gård i 1912 ble innkjøpt til formålet. De statlige økonomiske betingelsene for driften var imidlertid så dårlige at styret valgte å gi institusjonen til Staten på betingelse av at gjelden ble overtatt. Etter 1920 har institusjonen vært drevet av staten.

Etter 2. verdenskrig med den moderne velferdsstats fremvekst får det diakonale arbeidet generelt en annen plass. Det offentlige tar i sterkere grad over arbeidet på en rekke områder. «Var sosialhjelpsstaten *privatoffentlig*, så var velferdsstaten et *offentligprivat* system», sier Anne-Lise Seip i Veiene til velferdsstaten, Oslo 1994. De diakonale organisasjonene måtte justere grensene for sin virksomhet i forhold til det offentlige, bli klar over hvilke huller som burde fylles av private, være innovatører og pådrivere. I dag har disse institusjonene fått en mer fremtredende plass igjen i lys av

fremveksten av kommersielle organisasjoner innenfor velferdssektoren. Ideelle organisasjoner blir her ofte foretrukket fremfor kommersielle når det offentlige skal komplettere sitt velferdstilbud.

Samtidig foregår det etter 2. verdenskrig en fornyet gjennomtenkning av diakoniens plass i kirken. Ikke bare innenfor Den norske Kirke men i mange deler av verden. Diakonien sees på som en integrert del av kirkens oppdrag, ikke som et middel for å nå ut til mennesker, men som «evangeliet i handling». Alt dette øker bevisstheten om diakoniens identitet og egenart og bevisstheten om at man driver en virksomhet bygd på et egenartet idegrunnlag.

Virksomheter med fokus på virksomhet både i Norge og utlandet

De fleste diakonale institusjoner og organisasjoner i Norge driver størstedelen av sin virksomhet innenfor landets grenser. Formålet var nettopp å ta tak i sosiale utfordringer der det offentlige ikke hadde tilbud. Det har imidlertid vist seg at enkelte, av ulike omstendigheter også startet virksomhet i utlandet gjerne i samarbeid med tilsvarende institusjoner. Et eksempel på dette kan Blå Kors internasjonale virksomhet være. Blå Kors er en del av International Blue Cross som teller rundt 40 nasjonale organisasjoner. Blå kors i Norge har prosjekter med lokale Blå Kors-partnere i Kenya og Uganda. «Det høyeste alkoholforbruket finner vi Europa, men det er Afrika som bærer den tyngste byrden av sykdommer og skader som er knyttet til alkohol», heter det i organisasjonens informasjonsmateriell.

Et element her er også at den kristne kirke oppfatter seg selv som verdensvid kirke og særlig etter annen verdenskrig har de ekumeniske organisasjonene Kirkenes Verdensråd og Det lutherske Verdensforbund vært pådriver for internasjonalt samarbeid og solidaritet. Her har norske diakonale organisasjoner og institusjoner vært trukket med. Noen har drevet prosjekter enten alene eller sammen med samarbeidspartnere på basis av statlig eller annen finansiering. Enkelte misjonsorganisasjoner har et dominerende innslag av diakonalt arbeid. Et eksempel her er Misjonsalliansen som ikke driver menighetsbyggende arbeid ute, men som i alt vesentlig arbeider med diakonale prosjekter. Hovedfinansieringen er med statlige midler bevilget gjennom NORAD og en god del innsamlede midler.

For å gi en bedre oversikt av hvilke institusjoner og organisasjoner og arbeidsområdet dette dreier seg om vil vi som nevnt ta utgangspunkt i de institusjoner og organisasjoner som deltar i det såkalte Diakoniledermøtet. De eldste ble etablert fra 1850-tallet og utover. En annen gruppe utgjør de institusjoner og organisasjoner som kom til etter 2. verdenskrig.

«De fire diakoniinstitusjoner»

«De fire diakoniinstitusjoner» er et begrep i Den norske kirke fordi de utgjør forholdsvis store institusjoner innenfor helsetjeneste og utdanning, og de har alle fungert i over hundre år. Mange kirkegjengere har blitt oppfordret til å gi et offer til de fire under søndagens gudstjeneste, noe som har vært en tradisjon i mange ti-år.

Diakonissehuset i Oslo er den eldste av disse og det ble opprettet i 1868 etter at Kristiania Indremisjon hadde vært pådriver. Ideen til et diakonissehus kom fra Tyskland som allerede hadde mange titalls institusjoner over hele landet. Etter hvert fikk alle de nordiske hovedstedene sine tilsvarende institusjoner og enda flere kom til etter hvert. Med diakonissehuset i Oslo fikk også Norge sin første profesjonelle sykepleierutdanning. I tillegg til utdanningen ble det også etablert et sykehus.

Her fikk elevene sin utdanning preget av kunnskaper og personlighetsdannelse. Etter utdanningen ble søstrene sendt til ulike institusjoner og arbeidsoppgaver. Diakonissene ble ikke bare et viktig bidrag til å høyne omsorgen i sykehusene, de gikk også inn i menighetsarbeid og etablerte hjemmesykepleievirksomhet som en del av menighetenes arbeid.

Det norske Diakonhjem ble etablert i 1890 i Oslo, mye etter oppfordring fra diakonissebevegelsen, men også med sterke tyske impulser. Den formelle initiativtager her er Indremisjonsselskapet og sekretæren der Hartvig Halvorsen, som også blir Diakonhjemmets første leder. Man tenkte seg at det var store utfordringer helse- og sosialt som bare kunne utføres av menn og dette var et av argumentene for at også Norge hadde behov for et diakonhjem. Det var særlig på det sosiale området der edruskapsarbeid, fengselsvesenet og i ungdomssektoren at behovet var størst. Alt dette ble beskrevet i et opprop som høsten 1889 gikk ut til sentrale personer i kirke og samfunn. Det ble satt i gang en innsamling og i løpet av 1890 kom virksomheten i gang. Det ble satt i gang en 5-årig utdanning i helse- sosiale- og teologiske fag og elevene fikk sin praktiske opplæring i ulike institusjoner og i menigheter og privatpleie. Særlig fra 1970-tallet har institusjonen vokst betydelig, med en differensiering av utdanningsvirksomheten og en betydelig utvikling av helse- og sosialtjenester innenfor spesialisthelsetjenesten og primærhelsetjenesten. Utdanningsvirksomheten ved Diakonhjemmet ble i 2015 fusjonert inn i VID vitenskapelige høgskole.

Menighetssøsterhjemmet, i kortversjon av navnet, ble startet i 1916 i Oslo for å ta opp en utdanning av sykepleie beregnet på menighetspleievirksomhet, en virksomhet som tok seg opp med etableringen av en diakonisseutdanning og som det ble mulig for en del av de største menighetene å etablere. En forening av menighetsdiakonisser som ble dannet i 1906 ble starten for etableringen i 1916. På sett og vis kan man si at menighetssøster-tjenesten ble forløperen for den moderne hjemmesykepleie i kommunal regi slik vi i dag kjenner den. Institusjonen har i dag skiftet navn til Diakonova og utdanningen er fusjonert inn i VID vitenskapelige høgskole. Menighetssøsterhjemmets sykehus ble i 1993 fusjonert med Lovisenberg sykehus. Det nye sykehuset fikk navnet Lovisenberg diakonale sykehus.

Den siste institusjonen av «de fire» er *Bergen Diakonissehjem* som ble etablert i 1918. Men før det hadde diakonisser i nesten 40 år drevet privat sykepleie i byen. Fra 1907 drev diakonissene også en kirurgisk klinikk i Bergen. I den første tiden hørte diakonissene til ved Diakonissehuset Lovisenberg i Oslo, men etter at den første eleven var opptatt ble virksomheten i Bergen mer og mer selvstendig. Institusjonen har skiftet navn til Haraldsplass diakonale stiftelse. Utdanningsvirksomheten ble i 2015 fusjonert inn i VID vitenskapelige høgskole, mens stiftelsens øvrige virksomhet skjer i samarbeid offentlige organer og dels i egen regi.

Selv om «de fire» kan anses som viktige motorer i utviklingen av det diakonale arbeidet helt frem til 2. verdenskrig var de ikke alene. Det som gjorde dem særlig viktige var etableringen og driften av utdanninger som skaffet kvalifisert personell til ulike virksomheter i kirke og samfunn. Men andre institusjoner og organisasjoner tok opp arbeidet på spesialområder der nøden var særlig uttalt og tilbudene manglende.

Indremisjon med diakonalt preg

Den organisasjonen som på en særlig måte satte diakonien eller det kristne kjærlighetsarbeidet i fokus, var Christiania Indremission som ble grunnlagt i 1855. Organisasjonen skiftet senere navnet til Oslo bymisjon og senere igjen til Kirkens bymisjon.

Den første foreningen tok opp mange av de tyske ideene og satte i gang differensierte hjelpetiltak for den trengende del av Oslos befolkning. Målet var å redde «folk fra en åndelig og legemlig nød ved forkynnelse av Evangeliet og en broderlig håndrekning av den kristne kjærlighet.» (Th.C.Bernhoft,

Norsk Kirketidende 1856.) I dag har Kirkens bymisjon virksomhet i en rekke byer og steder over hele landet. Kirkens Bymisjon sier om seg selv at de «er en åpen og inkluderende ideell organisasjon som arbeider i byer over hele Norge, blant mennesker som strever med hverdagen på ulike måter. Vår visjon er at alle mennesker erfarer respekt, rettferdighet og omsorg».

Organisasjoner med spesielle formål

Den organisasjonen som i dag bærer navnet *CRUX*, startet opprinnelig som Foreningen til Modarbeidelse af Omstreifervæsenet og var en norsk misjonsorganisasjon. Den ble opprettet i 1897 etter initiativ fra sogneprest Jacob Walnum i Bergen. Organisasjonen ble av Kirke departementet ilagt arbeidet med assimilering av romanifolket. Misjonen fikk navnet Norsk misjon blant hjemløse i 1935. Utover 1900-tallet fungerte misjonen mer og mer som statens «taterdirektorat» inntil den ble avviklet i 1989. Misjonen drev blant annet barnehjem (hvor den omplasserte reisende-barn), arbeidet for å bosette reisende, samt å kristne folkegruppen. De drev også Svanviken arbeidskoloni, der omstreifer/tater-familier skulle læres opp til å leve som fastboende. Organisasjonen fortsatte som Kirkens Sosialtjeneste i 1989 og fikk navnet *CRUX* i 2017. I dag presenterer organisasjonen seg slik:

«*CRUX* er en landsomfattende, diakonal og ideell stiftelse som tilbyr tjenester innen helse- og sosialfeltet i Norge. I *CRUX* arbeider vi for at mennesker som sliter skal se mulighetene i seg selv og sin fremtid.

Stiftelsen *CRUX* har virksomheter fra Tromsø til Kristiansand, med over 600 ansatte og mange frivillige medarbeidere. Organisasjonen ble stiftet i 1987. Vårt formål er å avdekke hjelpebehov i befolkningen, og bidra med konkrete tiltak for å bedre livskvaliteten for mennesker som trenger det. Virksomheten driver non-profit, og eventuelle overskudd føres tilbake til virksomheten».

En annen organisasjon som startet helt på slutten av 1800-tallet (1898) er den som i dag heter Stiftelsen *SIGNO*. Det er en diakonal, ideell stiftelse innen Den norske kirke som gir skoletilbud, arbeid og helse- og omsorgstjenester til døve, hørselshemmede og døvblinde. Arbeidet startet allerede i 1898. Norges første døveprest, Conrad Svendsen, fant ut at døve ikke fikk konfirmasjonsundervisning. Dette ble da starten på arbeidet. *Signo* har i dag en rekke tilbud til denne målgruppen over store deler av landet. En nylig antologi om utviklingen av institusjonen er utgitt: *Inger Marie Lid (red): Diakoni og velferdsstat: utvikling av en diakonal praksis i samspill med myndigheter, sivilsamfunn og borgere, Oslo 2018.*

Innenfor rus-omsorgen har *Blå Kors* vært pådriver helt fra starten i 1906, 29 år etter oppstarten i Sveits av et tilsvarende arbeid. *Blå Kors*-arbeidet hadde tre hovedmålsettinger: Hjelp rusavhengige, utbre den rusfrie livsstilen og formidle det kristne budskapet gjennom ord og handling.

Det var sokneprest Ole Theodor Moe som tok initiativet til å stifte *Blå Kors* i Norge. Moe arbeidet i 1906 som prest i Kristiania Indremisjon (senere Oslo Indremisjon, i dag Kirkens Bymisjon i Oslo). Inspirert av blåkorsarbeidet som allerede var etablert i Tyskland og Danmark, innkalte han 2. mars 1906 til et møte hvor han sammen med 10 andre interesserte stiftet den første blåkorsforeningen i Norge (*Møllergata blåkorsforening* i Oslo). Foreningen inngikk som en av foreningene som allerede fantes innen Kristiania Indremisjon. *Blå Kors* i dag eier og driver 54 virksomheter fordelt over store deler av Norge. Det er behandlingsinstitusjoner, poliklinisk virksomhet, arbeid for barn og unge, videregående skoler, gatenære tiltak, boligsentre, lokale stiftelser og foreninger med mer.

Organisasjonen har nærmere 1300 medarbeidere, 1200 engasjerte frivillige tidgivere og 2 300 aktive medlemmer.

Blå Kors er videre en paraplyorganisasjon på rusfeltet for 22 medlemsorganisasjoner. Blå Kors Norge er også del av International Blue Cross, som teller rundt 40 medlemsorganisasjoner. Organisasjonen baserer sin virksomhet på diakonalt arbeid som uttrykkes gjennom nestekjærlighet, inkluderende fellesskap og kamp for rettferdighet.

Lukas Stiftelsen har som formål å hjelpe mennesker gjennom sitt diakonale arbeid. Virksomheten skal bygge på det kristne menneskesyn, faglig kvalitet og en omsorg som også tar menneskets trossdimensjon på alvor.

Det som i dag heter Lukas Stiftelsen, ble startet som Nordlandsk og Lappisk Bibelmisjon av predikanten Andreas Wangberg i 1903. Organisasjonen hadde som oppgave å spre Bibelen og å evangelisere blant samene i Nord-Troms og Finnmark. Andreas Wangberg hadde sin bakgrunn blant «De frie venner», og arbeidet hadde stor støtte i dette miljøet. Etter krigen skiftet arbeidet mer og mer karakter fra å være et rent evangeliserings- og bibelspredningstiltak, til å bli en kombinasjon av dette og sosialt arbeid. I dag drives organisasjonen, som tok navnet Lukas Stiftelsen i 1976, som en rent diakonal stiftelse. I tillegg driver den en videregående skole. Ved siden av skolen, driver stiftelsen to institusjoner i Trøndelag, og én i Østfold. I forbindelse med 100-årsjubileet ble det utgitt en bok av *Nils-Petter Enstad: Fra bibelmisjon til diakoni – Lukasstiftelsen gjennom mer enn 100 år*, Malvik 2008.

Frikirkelige

Det er tre institusjoner tilknyttet Metodistkirken i Norge som også er medlem av diakoniledermøtet, og dette er *Stiftelsen Betanien, Oslo, Stiftelsen Betanien Bergen og Betanien Hospital i Skien*. Metodistkirken i Norge ble til begynnelsen av 1850-årene. Da kom bevegelsen til Norge via Amerika der sjømannen Ole Peter Petersen fra Fredrikstad opplevde møte med metodistene. I dag er det ca. 50 metodistkirker/menigheter i Norge.

Metodistkirken er engasjert på svært mange områder. Det gjelder blant annet helse og utdanning. Mange av disse institusjonene er i dag organisert som selvstendige stiftelser med sine egne styrever og regnskaper. De er på ulike måter fortsatt knyttet til Metodistkirken som var deres utgangspunkt. I dag er de viktige kunnskapssentre som bidrar mye til Metodistkirken som helhet.

Nyere tiltak

En del av organisasjonene som er representert i diakoniledermøtet er av nyere dato. *Modum Bad* ble grunnlagt i 1957. Institusjonen «Det kristne Hvilehjem og Nervesanatorium» kjøper Modum Bad, som på den tiden var et kursted for revmatikere, eid av Røde Kors. Modum Bads Nervesanatorium blir offisielt åpnet med plass til 64 pasienter. I 1975 opprettes Institutt for Sjelesorg – Einar Lundbys stiftelse. Det opprettes som en egen stiftelse, men samarbeider nært med Nervesanatoriet og senere de øvrige enhetene ved Modum Bad. Nye tiltak har kommet til som voksenpsykiatrisk poliklinikk, et samlivssenter, Villa Sana; et tilbud til helsepersonell (leger og sykepleiere) som sliter med problemer i forhold til yrke, samliv, osv., en traumepoliklinikk, blant flere. Det er nylig utgitt en biografi over Gordon Johnsons liv og virksomhet ved Modum bad. *Møter med sårbare sinn, red Øyvind Eide, Hertervig forlag, Stavanger 2020*.

I denne forbindelse kan også *Viken senter* i Bardu i Nord-Norge nevnes. Senteret består av to enheter: Klinikkenheten er en landsdekkende behandlingsinstitusjon for psykiske lidelser og har behandlingsplasser med døgnopphold. Kurs- og veiledningsenheten tilbyr forebyggende kurs, seminar og veiledning for bedrifter og privatpersoner. Tilbudene gis i ulike deler av landet, og på Viken senter.

Viken senter er en diakonal stiftelse, og senteret ble åpnet i 2006. Tilbudet er åpent for alle, uansett bakgrunn, tilhørighet og tro. Senteret tar imot pasienter, deltakere og besøkende fra hele landet.

Viken senter er en ideell diakonal virksomhet som skal fremme psykisk helse og livskvalitet gjennom behandling, forebygging, sjelesorg, fagutvikling og forskning. Stiftelsen har et særlig fokus på landsdelens behov, brukernes medvirkning, samt åndelige, eksistensielle og relasjonelle spørsmåls betydning for psykisk helse.

Stiftelsen Kirkens Familievern (SKF) består av 10 familievernkontorer fra Kirkenes i nord til Stavanger i sør med totalt 175 ansatte. Ifølge egen presentasjon tilbyr kontorene samtaler og mekling til familier, par og enkeltpersoner som ønsker å få bedre samliv, avslutte samliv på en god måte og få til best mulig samarbeid om felles barn. Familievernkontorene foretar mekling etter Lov om ekteskap og Lov om barn og foreldre. Hjelpen er uavhengig av brukernes tro, etnisitet og seksuelle legning. De første kirkelige familievernkontorene ble etablert på 50-tallet. De fleste ble stiftet av bispedømmeråd eller lokale menigheter/prostier. Alle kirkelige familievernkontorene var organisert i interesseorganisasjonen Kirkens Familievern (KF). Kontorene fikk etter hvert offentlig støtte på 60-tallet etter at kontorene ble godkjent med rett til å motta trygdekasserefusjoner. Kontorene var underlagt retningslinjer fastsatt av Sosialdepartementet, og de faglige kravene var de samme som ved de offentlige kontorene.

Parallelt ble det også etablert offentlige familievernkontor. Det såkalte tosporete-systemet har derfor eksistert helt siden familievernets oppstart i Norge. Det offentlige og kirkelige familievernet hadde fra starten ulik faglig bakgrunn og inspirasjon, og har etter hvert i dag likeverdige faglige tilbud til brukerne.

Til sist kan nevnes Kirkens SOS. Oppstarten av Kirkens Nattjeneste i Norge, som senere ble Kirkens SOS var inspirert av Samaritans i England. Sommeren 1953 leste den anglikanske presten Chad Varah i avisen at tre personer begikk selvmord i London hver dag. Det fikk ham til å sette inn denne annonsen i London-avisene: "Før du tar livet ditt, ring meg på Mansion House 9000."

Pågangen var så stor at han måtte ansette to sekretærer for å kunne ta imot alle som kom innom. Presten oppdaget etter en tid at mange av de som kom aldri ble sendt inn på hans kontor. Det viste seg at en vennlig mottakelse og god prat med en av sekretærene ute på venterommet ofte var det som skulle til for å holde livsmotet oppe. Det var slett ikke nødvendig å prate med en prest eller annen fagperson. Derav ideen om å engasjere frivillige medarbeidere til krisetjenesten. Dette ble oppstarten til Samaritans i England, som er en av verdens største krisetelefontjenester og forbilde for mange andre land.

I Norge ble Kirkens Nattjeneste startet av Kirkens Bymisjon og presten Hans Kristian Lier i 1958 og i 1974 ble Kirkens SOS dannet. Sverre Stoltenberg var leder for det første sentret, som holdt til i Oslo. 82 frivillige medarbeidere var i tjeneste. I 1994 fikk Krisetjenesten ett felles og nasjonalt telefonnummer og i 1998 startet Kirkens SOS sin krisetjeneste via internett med SOS-meldinger.

I 2010 utvidet Kirkens SOS krisetjenesten på nett og etablerte SOS-chat.

Kirkens SOS samler omkring 1000 frivillige medarbeidere og omfatter 11 sentre rundt om i landet, i tillegg til landssekretariatet i Oslo.

Virksomheter med fokus på virksomhet i utlandet

Den største norske diakonale aktøren som hovedsakelig har sin virksomhet i utlandet er Kirkens Nødhjelp. Organisasjonen startet i 1949 etter initiativ av Menighetspleienes fellesutvalg og fokus til å begynne med var humanitær hjelp til Tyskland etter annen verdenskrig. Det som virkelig satte Kirkens Nødhjelp på kartet var den såkalte Biafra-krisen på 1960-tallet, der det ble organisert en luftbro for å komme befolkningen til unnsetning med mat. Organisasjonen har etter hvert vokst til en betydelig bistandsorganisasjon og driver langsiktige prosjekter så vel som akutt krise- og katastrofehjelp. I 1995 ble Kirkens Nødhjelp medlem av et nytt verdensomspennende kirkelig nettverk, Action by Churches Together (ACT). Nettverket er en sammenslåing av katastrofearbeidet til Kirkens Verdensråd, Det Lutherske Verdensforbund og Kirkens Nødhjelps søsterkirker. Dette nettverket dannet utgangspunktet for ACT Alliance som så verdens lys i mars 2010.

Gjennom ACT Alliance er Kirkens Nødhjelp til stede i 130 land. ACT Alliance er en av verdens fem største humanitære allianser og har mer enn 100 medlemsorganisasjoner.

En annen organisasjon er *Digni*. Digni er en paraplyorganisasjon for det langsiktige utviklingsarbeidet til 20 misjonsorganisasjoner og kirkesamfunn. En betydelig del av de midlene Digni fordeler til medlemsorganisasjonene fra NORAD går til det vi vil kalle diakonalt arbeid eller bistandsarbeid.

Status og utviklingstrekk for andre tilgrensende kirkelige og ideelle aktører i Norge

Mange institusjoner og tiltak har blitt reist i Norge gjennom de siste 150 år som har hatt sitt utgangspunkt i ulike typer ideelle institusjoner. Organisasjoner som Røde Kors og Nasjonalforeningen for folkehelsen kan nevnes som viktige aktører. En organisasjon som Det Norske Diakonforbund drev i flere ti-år etter annen verdenskrig en rekke institusjoner for psykisk utviklingshemmede og epileptisk syke.

Samfunnsmessige og politiske forhold med relevans for de aktuelle virksomhetene

Historisk har de diakonale organisasjoner og institusjoner gjennomgått en utvikling påvirket av den generelle samfunnsutviklingen og dersom man ser det fra et mer internt perspektiv, av en fornyet teologisk forståelse av diakoniens betydning som del av den kristne tro.

I andre halvdel av 1800-tallet tar politikerne til orde for at staten må ta mer ansvar for å løse flere sosiale oppgaver. Det diakonale arbeidet, eller det kristelige barmhjertighetsarbeidet, bygget i stor grad på en veldedighets- og barmhjertighetstanke. Tanken om en sosialhjelpsstat hadde et annet utgangspunkt. Dette trigget deler av den diakonale bevegelse som nok tenkte at den kristne omsorg hadde andre kvaliteter enn en offentlig omsorg som man tenkte var kald og upersonlig. Ikke desto mindre levde de to formene for omsorg side om side og i det alt vesentlige var det diakonale arbeidet, i hvert det som hadde med institusjoner og behandling å gjøre, finansiert av det offentlige.

Etter annen verdenskrig ser man imidlertid at med den fremvoksende velferdsstat stilles det nye krav til institusjonsdrift både når det gjelder materiell standard og profesjonell drift. Noen av de mindre institusjonene makter ikke de nye kravene. De blir enten lagt ned eller overtatt av større og mer profesjonelle enheter. De institusjoner som overlever er de som klarer å møte de nye krav, som makter omstillingen og som kan innpasses i helse- og sosialplaner.

De seneste ti-årene har man sett en tendens til en kommersialisering av helse- og sosialomsorgen. Man har fått en tredje kategori institusjoner som aktører innenfor feltet, i tillegg til statlige/offentlige og diakonale/religiøse/idebaserte non-profit organisasjoner. Dette er til dels internasjonale konserner som driver ulike typer sosiale og pedagogiske institusjoner. I den politiske diskurs omkring dette fenomenet har de ideelle institusjoner blitt trukket frem som et alternativ til kommersielle institusjoner når det offentlige skal suppleres. Oslo kommune har lagt føringer som tilsier at 25 % av

sykehjemmene i Oslo skal tildeles ideelle samarbeidspartnere. I sak betyr dette at disse institusjonene får en ny legitimitet innenfor en samlet helse- og sosialpolitisk strategi.

Når det gjelder spørsmålet generelt om hvordan institusjonene ser på seg selv i lys av den aktuelle sosialpolitiske situasjonen sier direktør Tor Inge Skjøtskift ved Lukas stiftelsen til Dagsavisen Demokraten, 2. oktober 2019, at et spørsmålet er hvorvidt man velger privat eller offentlig? «Mange argumenterer med at privat og idell helsetjenestene er finansiert av det offentlige og derfor bør ikke fellesskapets penger tas ut som overskudd og profitt til private eiere. Motargumentet er gjerne at dersom private driver mer effektivt, får brukerne og dermed samfunnet mer igjen for pengene – selv om altså «noe» forsvinner. Denne forenklete polariseringen vrir, diskusjonen i en unyansert retning. For dette bør ikke handle om hvor økonomisk effektivt en virksomhet drives, men hvor godt den drives – sett fra brukernes ståsted. Og «godt» i denne sammenheng må handle om mer enn økonomi.

Forskjeller i kvaliteten på tjenestene relatert til de ulike aktørene er vanskelig å måle, og forsøkene som har vært gjort, gir ingen entydige konklusjoner. Det man kan si, er at ideelle organisasjoner har noen særpreg som kommersielle private aktører mangler. De har i utgangspunktet stor interesse for og bred kontaktflate mot marginale miljøer og utsatte grupper gjennom frivillighetsarbeid. Med et formål om å hjelpe og uten profittmotiv, vil ideelle organisasjoner lettere kunne utvikle tilbud som er tilpasset individuelle behov hos smalere brukergrupper.

Det er et politisk og juridisk handlingsrom for å reservere drift av helse- og omsorgstjenester til ideelle. Stortinget har vedtatt å øke andelen av den samlede helse- og omsorgssektoren som er organisert og drevet av ideelle virksomheter.

Regjeringsplattformen anerkjenner at ideelle aktører er en viktig del av velferdssamfunnet og utgjør et viktig alternativ til både det offentlige og kommersielle tilbudet. Regjeringen vil sikre ideelle aktører frihet fra statlig overstyring og gode rammebetingelser som ivaretar sektorens egenart. Vi forutsetter at helseforetak og de nye kommunestyrene følger opp disse vedtak og føringer.

Lukas Stiftelsen og mange andre i ideell sektor er innovatører og sosiale entreprenører med lang og stolt historie. Vi skal fortsette å levere på dette samfunnsoppdraget ved å svare på behov, utvikle tjenestene og løse samfunnsoppgaver i samarbeid med kommuner, helseforetak, statlige myndigheter og andre samarbeidspartnere.

Et godt eksempel er en våre virksomheter, Skjelfoss Psykiatriske Senter i Østfold, som har over 50 års erfaring innen psykiatri- og rus behandling.

Vi må altså ikke «glemme» de ideelle og den sentrale rollen de spiller og har spilt i helse- og omsorgstjenester i en polariserende debatt om offentlige kontra kommersielle private tjenester, de såkalte velferdsprofitørene. Da risikerer vi å kaste vrak på kompetanse, omstillingsevne og ikke minst engasjement som trengs i et samfunn hvor stadig flere faller utenfor og trenger hjelp på sine premisser».

Holdninger til langtidsbevaring og bruk av historisk dokumentasjon fra de aktuelle virksomhetene

Ser man på holdninger til langtidsbevaring og bruk av historisk dokumentasjon kan dette nok variere mellom de viktigste diakonale organisasjoner og institusjoner i Norge. Av de 17-18 institusjonene innenfor det såkalte diakoniledermøtet, er godt over halvparten grunnlagt før 1920. Det gjennomgående trekk er at institusjonene er bevisst sin historie og det idemessige utgangspunktet. Dette kommer til uttrykk gjennom jubileer og det skrives jevnt institusjonshistorier og biografier med

utgangspunkt i institusjonenes virksomhet. Mye av institusjonenes identitet knyttes nettopp til dens historie. På institusjonenes hjemmesider omtales historien eksplisitt hos de aller fleste.

Når det kommer til den aktuelle arkivfaglige bevissthet vedrørende bevaringsplaner og arkivorganisering synes det som om organisasjonene har mange utfordringer. Det er først ved flyttinger, organisasjonsendringer eller andre incitamenters at spørsmålet reises om hva man skal gjøre med det historiske materialet. Men ikke desto mindre har en del av institusjonene avlevert alt eller deler av sitt materiale til offentlige eller private arkivinstitusjoner. Det kommer også an på ildsjeler som er bærere av tradisjoner og som tar opp saken. Men de fleste institusjonene og organisasjonene har en eller annen form for arkivtjeneste. Det følger av deres organisering inn mot offentlig forvaltning men også fordi det drives en omfattende saksbehandling. Det er en utfordring å komme over til et forsvarlig system med elektronisk sakarkiv og få gode rutiner for avlevering. Her er det kanskje først og fremst økonomi som er det springende punkt.

Kapittel 3: Samordningsplan

For å sikre bevaring av norske privatarkiver inngår Arkivverket avtaler med aktører som påtar seg å koordinere arbeidet med arkiver innenfor bestemte samfunnsområder. Dette er et ledd i Arkivverkets arbeid for å sikre helhetlig samfunnsdokumentasjon. I juni 2019 inngikk Misjons- og diakoniarkivet en avtale med Arkivverket om å ta spesielt ansvar for historiske arkiv innen misjon og diakoni. MDA inngår med dette i nettverket for fylkeskoordinerende institusjoner med nasjonal bevaringspolitikk.

MDA ønsker å være en nasjonal bevaringsinstitusjon for misjon, diakoni og andre tilgrensende kirkelige og ideelle aktører, og vi er godt rustet til å ta dette ansvaret. Som en del av VID Vitenskapelige høgskole tilhører vi et nettverk med høy historisk, samfunnsvitenskapelig og kulturfaglig kompetanse. Sammen med forskergruppen Misjons- og diakonihistorisk forskning (MiDiHi) jobber vi for å synliggjøre det forskningsmessige potensialet som ligger i arkiver etter misjon, kirke og diakoni. Vi arrangerer workshops og seminarer, og inspirerer studenter og forskere, både nasjonalt og internasjonalt, til å bruke arkivene våre i sine prosjekter. Av pågående prosjekter kan vi nevne

- *Connected Histories- Contested Values: World Lutheranism and Decolonisation: Processes of Transloyalties, 1919-1970.* Prosjektet ledes av professor Frieder Ludwig, og er ett av tre «fremragende forskningsmiljøer» ved VID.
- *Diaconia and the Scandinavian Welfare State: How the Secular influences the religious.* PhD prosjekt
- *Negotiating Church in Chinas Red Province. A Lutheran Church in Hunan 1902-1951.* PhD prosjekt.
- *Det Norske Lutherske Kinamisjonsforbund og China Inland Mission – en komparativ studie av sosialt arbeid i Kina.* PhD prosjekt

Samtidig som vi legger til rette for forskning, jobber vi også for å øke den allmenne bevisstheten om våre arkiver og hvordan de belyser vår felles historie.

I 2022 flytter Misjons- og diakoniarkivet inn på Campus Kampen, VID Vitenskapelige høgskoles nye campus på Misjonsmarka i Stavanger. Magasinene som her bygges er dimensjonert for vekst, og vi vil ha plass til å ta imot arkiver fra hele sektoren. Vi har også mulighet til å utvide eksisterende leiearealer i Arkivenes Hus.

Samtidig som vi vil være en bevaringsinstitusjon for sektoren, vil vi koordinere bevaringsarbeidet med resten av arkivsektoren, særlig de fylkeskoordinerende institusjonene, Norsk Luthersk Misjonssamband og Arkivverket. Slik kan vi bidra til en bedre disponering av tilgjengelig ressurser. Vi vil også være åpne for en eventuell utvidelse av sektoransvaret til å gjelde kristne kirker og organisasjoners arbeid i Norge generelt.

Som et ledd i arbeidet med å utarbeide en mest mulig helhetlig oversikt over hvilke arkiver som finnes i sektoren og hvor de oppbevares, inviterte vi til nasjonal konferanse. Her skulle vi for første gang presentere oss som nasjonal bevaringsinstitusjon med ansvar for å koordinere arbeidet med bevaring av arkiver fra sektoren. Vi måtte imidlertid utsette konferansen på grunn av coronasituasjonen, men om forholdene tillater det, vil konferansen avholdes høstsemesteret 2020. Det er imidlertid flere av de inviterte som har tatt kontakt med spørsmål om for eksempel arkivplan og bevaring, og så langt tre som ønsker å deponere arkiv, så det er tydelig at det er et behov for oppfølging av arkiv i sektoren, og vi ser frem til å komme i dialog med flere gjennom konferansen.

Kapittel 4: Bevaringsplan

At bevaringsplaner omtales i denne delen av prosjektrapporten, sier noe om at bevaring må forholde seg til definerte behov og tilgjengelig arkivmateriale. Derfor er det ikke uvanlig å snakke om bevaringspolitikk, altså vurdering, drøfting, prioritering og finansiering av tiltak for å sikre dokumentasjon for ettertiden.

Planer, rutiner og handlemåter i daglig drift av en virksomhet påvirker hva som arkiveres. De fleste virksomheter ser betydningen av dokumentasjonsverdi, altså at en kan gjøre rede for disponeringer og transaksjoner i for eksempel styrende organer, administrasjon og regnskapsføring. En kritisk fase oppstår når dokumentasjonsverdien av gradvis reduseres og arkivmaterialet får økende kulturell og forskningsmessig verdi. Om det ikke foreligger plikt til langtidsbevaring, vil virksomheter kunne velge å kassere materiale når dokumentasjonsverdien oppfattes som lav eller anses å ikke lenger eksistere.

Bevaringsplaner innebærer å fremme en kombinasjon av motivasjon, vilje og gjennomføring. Dette prosjektet omfatter derfor både utredning, rapportering og arrangering av en nasjonal konferanse om samordning og bevaring av arkiv fra norske virksomheter innen misjon, diakoni og tilgrensede aktører. Det er lærerikt og inspirerende å få innsikt i betydningen av arkiv og å gjøre det tilgjengelig, og eksempler og erfaringer fra gjennomførte planer og tiltak har stor virkning.

Et kvalitetssikret utvalg vil ha som kjennetegn at det bevarte materialet oppfattes som representativt. Det er derfor viktig å utrede kategorier, typer og tema til bruk i fastsettelsen av et representativt utvalg.

Bestands- og samfunnsanalysen ovenfor viser at noen aktører innen misjon og diakoni har investert i personell og infrastruktur for langtidsbevaring av arkiv, enten i egen regi eller ved avlevering eller deponering hos bevaringsinstitusjoner. Andre aktører er godt motivert, men det kan trenge veiledning og attraktive tilbud for å iverksette bevaring av arkivmateriale.

En bevaringsplan vil ha som målsetting å sikre arkiv fra et variert og bredt utvalg av aktører. Det vil sannsynligvis innebære at det må ytes økonomisk tilskudd når aktører ikke har tilstrekkelig betalingsevne.

Representative organisasjoner, institusjoner og virksomheter

Misjon

Noen misjonsorganisasjoner ble i sin tid opprettet med målgrupper i utlandet som sin hensikt. Disse organisasjonenes virksomhet i Norge skulle derfor primært fremme og holde ved like arbeidet på misjonsfeltene i andre land. Det norske misjonsselskap (NMS), Israelsmisjonen og Santalmisjonen er representative for denne kategorien. Foreløpig er ikke Israelsmisjonen som sådan å finne på Arkivportalen, men en arkiv fra en støtteforening er katalogisert av Statsarkivet i Kristiansand (FLK-034 - Israelsmisjonen, Flekkefjord). MDA er nå i dialog med Israelsmisjonen om deponering av historisk arkiv.

Kombinasjon av indre- og ytre misjon har kjennetegnet organisasjoner som Norsk luthersk misjonssamband (NLM), Pinsebevegelsen og Frelsesarmeen. Det samme kan sies om kirkesamfunn med internasjonalt nettverk, så som Metodistkirken, Baptistkirken og Misjonskirken Norge. Arkiv fra lokalmenigheter i de to førstnevnte er å finne lokalt i Arkivverket, mens sentralarkivene fortsatt er ved deres hovedkontorer. MDA er i god dialog med begge om bevaringsplaner. Materiale fra andre aktører av denne typen bør også vurderes for bevaring.

Noen organisasjoner har sine målgrupper i Norge, og de kategoriseres ofte som indremisjon. De av disse som er medlemmer av NORME, er derfor fanget opp i prosjektet med kartlegging av norske

misjonsarkiv. Det norske lutherske Indremisjonsselskap og Santalmisjonen er nå en del av Normisjon, og MDA er i god dialog med dem om bevaringsplaner. Gjennom flere år var det kontakt og samarbeid mellom NMS arkiv (forløper til MDA) og Santalmisjonens arkiv, og denne relasjonen gir godt grunnlag for utvidet samarbeid. Hos Samisk arkiv finnes PA-1219 - Norges Samemisjon - Norgga Sámemišuvnna, og den er nå med på oversikten på Wikipedia selv om den ikke er medlem av NORME. En organisasjon som ikke er kartlagt, er Den indre sjømannsmisjon. Det bør opprettes kontakt med tanke på bevaring av arkiv.

Diakoni

Samfunnsanalysen av diakonisektoren (se ovenfor) gir også en god oversikt over organisasjoner, institusjoner, kirkesamfunn og deres arkivmateriale. MDA har nå avtaler om arkiv fra alle VIDs eiere, og dermed er representative virksomheter både fra Østlandet og Vestlandet dekket. Det bør i tillegg tas kontakt med Stiftelsen Diakonissehuset Lovisenberg, samt diakonale aktører med hovedkontor i andre landsdeler enn de nevnte.

Representative typer arkivmateriale

Det er oftest greit å kartlegge og ordne analogt skapt materiale, så som brev, protokoller, fotografier, film, lydfestinger, gjenstander, osv. Ved utarbeidelse av bevaringsplaner må en likevel sørge for at slikt materiale blir håndtert på en betryggende måte. I de tilfeller arkivene fortsatt er i arkivskapers egne lokaler, vil analogt materiale ofte ha utilstrekkelige lagringsforhold. Det er i slike tilfeller viktig å bidra til at materialet overføres til bevaringsinstitusjoner.

Noen arkivskapere kan ha iverksatt digitalisering av sitt analoge materiale av praktiske hensyn for egen bruk og innsyn. Dersom slike digitale versjoner inngår i planer for bevaring, vil det være viktig å sørge for nødvendig konvertering til format for langtidsbevaring.

Da digitale verktøy ble tatt i bruk i administrasjon og drift, har mange virksomheter lagret data over tid og med varierende struktur. I en lengre periode ble det tatt utskrift, og papirarkiv ble ofte sett på som det primære lagringsmedium. Slik har digitalt og analogt materiale blitt liggende side om side, og det er ofte tvil om utskriftene gjenspeiler det komplette materialet. Bevaringsplaner må ha slike forhold i tankene, og det anbefales å ta vare på mest mulig av digitale versjoner.

I nyere tid er det mer og mer vanlig med rene digitale arkivsystem, og utskrifter og papirkopier finnes i svært lite omfang. Det er grunn til å tro at mange aktører i misjons- og diakonisektoren ikke benytter NOARK-systemer for daglig arkiv. Bevaringsplaner må derfor inkludere metodikk og rutiner for uttrekk og langtidsbevaring av ustrukturert materiale.

Sosiale medier og skyløsninger skaper nye utfordringer, blant annet fordi lagring av data skjer utenfor norsk jurisdiksjon. Bevaringsplaner må adressere og lage metoder for utvalg av data for langtidsbevaring, og da blir det viktig å overføre data til digitale magasin i Norge.

Kontakt og avtaler med arkivskapere

I 2019 ble det inngått en avtale mellom Arkivverket og MDA om fordeling av oppgaver relatert til arkiv fra de sektorene MDA representerer, samt fra tilgrensede aktører. I samråd med Arkivverket vil MDA utvide sitt kontaktnett, og det blir viktig å tilby bistand for blant annet veiledning, ordning, katalogisering, kassasjon og oppbevaring av arkivmateriale. MDA vil sørge for at vilkår og avtaler inngås i relasjon til tilsvarende avtaler i Arkivverket.

Det kan forventes at den nasjonale konferansen i regi av det prosjekt denne rapporten omhandler, vil medføre økt bevissthet og motivasjon for framtidsrettet håndtering av arkiv. I tillegg til de som

sender representanter til konferansen, vil en forsøke å nå ut til de virksomhetene som av ulike grunner ikke fikk deltatt.

Metodikk i relasjon til kapasitet og infrastruktur

Avtalen mellom MDA og Arkivverket sikrer god kvalitet og oppfølging av metodikk. I tillegg samarbeider MDA godt med NLM-arkivet, Misjonskirken Norges arkiv og Arbark. Det blir viktig med rasjonell utnyttelse av depot, og digitalisering av utvalgte serier materiale vil bidra til økt tilgjengelighet uavhengig av geografisk lagringssted.

Det er også tjenlig med utveksling av erfaringer og rutiner, og i noen grad vil det også være aktuelt å sette ut oppgaver til eksterne leverandører (for eksempel digitalisering av krevende materialtyper).

Tilgang internasjonalt

Erfaringer fra blant annet MDA og NLM-arkivet viser at flere brukere og interessenter henvender seg fra utlandet. Med den internasjonale profil på både misjons- og diakonivirksomheter er det viktig at katalogdata og nettsider blir best mulig tilgjengelig på flere språk.

Prosjektet med kartlegging av norske misjonsarkiv viser at flere bestandsenheter er oppbevart i utlandet, til dels utenfor kontroll og tilsyn av norske aktører. Det er flere mulige prosjekt som kan egne seg for et bredt samarbeid, for eksempel gjennom den norske avdelingen av Arkivarer uten grenser. International Council on Archives bør også konsulteres. En bør fremme samarbeid på gjensidige og likeverdige premisser.

Oppsummering

Arbeidsgruppen for dette prosjektet omfatter MDA, NLM-arkivet og Misjonskirken Norges arkiv. Slik er det etablert et samarbeid som også omfatter nettverkene disse har hver for seg.

Prosjektgruppen ser fram til å bidra til kvalitetssikret og representativ bevaring av arkiv fra de sektorene prosjektet omfatter.